

"פרוֹבונו" במשרדים הגדולים בישראל כהזדמנות להרחבת הנגישות לצדק

יעל הבסי־אהרוני ואלמוג גיל־אור*

התפיסה הרווחת בפרקטיקה המשפטית בישראל היא שבשלב מוקדם מאוד בתכנון עתידו המקצועי, על עורך הדין לבחור בין קריירה במגזר השלישי או בשירות הציבורי לבין עריכת דין פרטית, ובפרט עריכת דין בפירמות המסחריות הגדולות, הנתפסת כקצה הנגדי של הסקאלה.

מאמר זה מבקש להציג מודל אחר, של יצירת גשר בין העולמות. מודל שבו עשייה חברתית יכולה להתבצע גם במשרדים פרטיים, ובפרט בפירמות הגדולות, כחלק ממערך מובנה וממוסד של פרוֹבונו ובשיתוף פעולה עם ארגונים מהמגזר השלישי. מודל דומה מונהג כבר שנים ארוכות בפירמות בארצות הברית, ואף במחלקות משפטיות של תאגידים שם.

כשהמודל האמריקאי לנגד עינינו, ביקשנו לברר היכן עומד תחום הפרוֹבונו בישראל, תוך התמקדות בנעשה במשרדים הגדולים. בדיקתנו העלתה כי ישראל מצויה שנים מאחור בהשוואה לנעשה בתחום בארצות הברית, ואולם

* עו"ד ועו"ס יעל הבסי־אהרוני היא מנחה בקליניקה לזכויות ניצולי שואה וא/נשים בזקנה בפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן באוניברסיטת תל אביב, ומייסדת-שותפה של עמותת לתת-עו"ד (ע"ד), המפעילה פלטפורמה לניהול מערכי פרוֹבונו במשרדי עורכי דין; עו"ד אלמוג גיל־אור היא שותפה ויו"ר ועדת הפרוֹבונו במשרד ארדינסט, בן נתן, טולידאנו ושות' ("משרד ארדינסט"). שתיהן מובילות יחד שיתוף פעולה בין הקליניקה ומשרד ארדינסט שבמסגרתו הקליניקה מפנה למשרד תיקים לייצוג פרוֹבונו, וכן מתנהלים תיקים בייצוג משותף של עורכי דין משני הגופים. האמור במאמר זה להלן משקף את דעתן של הכותבות, ושלהן בלבד. המחברות מבקשות להודות לאחראים ולאחברי ועדות פרוֹבונו של המשרדים מיתר, פישר־בכר, שבלת, גורניצקי ושות', ארנון־תדמור־לוי, ש. הורביץ, ארדינסט, אגמון עם טולצ'ינסקי, ברנע ג'פה לנדה, ועמית, פולק, מטלון, על שפתחו לנו צוהר לעשייה במשרדיהם וחלקו איתנו את תובנותיהם; לעו"ד רותי טוכמן ועו"ד באייש איינאו מ"שכר מצווה" ששיתפו אותנו בנעשה בתוכנית; לעו"ד רונית מזרחי מארגון היא"ס שחלקה מתובנותיה כעורכת דין חברתית העובדת מול המשרדים ולעו"ד עומר נצר ועו"ד מעיין שמעוני ששיתפו אותנו בתובנות על הנעשה במשרדים ובחברות בארה"ב. עוד מבקשות המחברות להודות לסיון אורבמן ולעומר פלג, שהעבודה עימם בהקמת עמותת לתת-עו"ד הניחה את הבסיס לרבות מהתובנות במאמר, ולד"ר יעל רימרכהן, עו"ד תומר ויסמן ועו"ד גיל לבקוביץ' על הערותיהם החשובות. יעל הבסי־אהרוני מבקשת להודות גם לקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא על תמיכתה הנדיבה במחקר זה. האמור במאמר נכון לדצמבר 2022, אחרית הדבר נכתבה בנובמבר 2023.

לאחרונה ניתן לזהות שינוי במשרדים הגדולים, המבקשים להסדיר ולהרחיב את פעילותם בתחום הפרו-בונו. נבקש לעמוד על המניעים העומדים מאחורי ניצני שינוי אלו, על החסמים שעוד קיימים בדרך ועל תמריצים שסייעו להתגבר עליהם. מהכתיבה בתחום הפרו-בונו בארצות הברית עולה כי המפתח להרחבת התחום טמון הן במיסודו במשרדים הגדולים והן ביצירת שיתופי פעולה בין ארגונים ועורכי דין חברתיים לפירמות הגדולות. לדעתנו ההתפתחות בתחום הפרו-בונו בישראל מהווה הזדמנות של ממש להרחבת הנגישות לצדק שיש לעודדה ולסייע לפיתוחה, כך שהפירמות הגדולות בישראל תוכלנה לקחת חלק משמעותי בסיוע המשפטי לאוכלוסיית מוחלשות, בדומה לנעשה בארצות הברית.

מבוא

העשייה החברתית של משרדי עורכי דין בישראל, ובמרכזה תחום הפרו-בונו, זכו להתייחסות מועטה בכתיבה ובמחקר. זאת בשונה מהנעשה בארצות הברית, שם מדובר בתחום מפותח, הן בהיקפו והן במחקר אודותיו. לצורך מאמר זה, עבודה משפטית פרו-בונו מוגדרת כעבודה משפטית שנעשית בידי עורכי דין שלא למטרות רווח או למטרות מסחריות, בהתנדבות וללא תגמול, ובאותה רמה מקצועית כמו עבודה משפטית בתשלום.¹ כפי שיתואר במאמר, ממחקרנו עולה כי בישראל עבודה משפטית פרו-בונו והתנדבות שאינה מקצועית כרוכות זו בזו. הדברים באים לידי ביטוי הן באופן שבו משרדי עורכי הדין הגדולים מארגנים את העשייה החברתית שלהם והן באופן שבו היא נמדדת על ידי מדריכי דירוג חיצוניים. ואולם, למשרדים יש אינטרס ייחודי ומשמעותי בעבודה משפטית פרו-בונו, השונה מן האינטרס שלהם בהתנדבות אחרת; עם זאת, עבודה משפטית פרו-בונו מציבה גם אתגרים ייחודיים למשרדים – בעיות של ניגוד עניינים, התאמת תיקים ואיתורם ועוד – שאינם קיימים בהתנדבות אחרת.

מאמר זה מתמקד בנעשה במשרדים הגדולים בישראל,² זאת בדומה למחקר ולכתיבה על פרו-בונו בארה"ב.³ המשרדים הגדולים ממלאים תפקיד מרכזי בתחום הפרו-בונו בשל היכולת שלהם להשקיע משאבים רבים בתחום, הדוגמה שהם משמשים למשרדים אחרים, ריכוז כוח האדם האיכותי בהם והמבנה הארגוני שלהם המאפשר הסדרה ומיסוד

1 *Pro Bono Clearinghouse Manual*, PILNET – THE GLOBAL NETWORK FOR PUBLIC INTEREST LAW, 17, <https://www.pilnet.org/resource/pro-bono-clearinghouse-manual-resources-for-developing-pro-bono-legal-services> (להלן: *Pro Bono Clearinghouse Manual*).

2 במאמרנו זה התייחסנו למשרדים גדולים ככאלו המעסיקים למעלה מ-85 עורכי דין (מדובר על כ-20 המשרדים הגדולים בישראל).

3 נטע זיו "ייצוג פרו-בונו של מבקשי מקלט במשרדי עורכי-דין גדולים: אמירה פוליטית או מעשה הומניטרי?" *מעשי משפט* יב 83, ה"ש 39 (2021) (להלן: זיו "מבקשי מקלט"); Scott L. Cummings & Deborah L. Rhode, *Managing Pro Bono: Doing Well by Doing Better* 78 FORDHAM L. REV. 2357, 2359–2360 (2010) (להלן: Cummings & Rhode).

של תהליכים, ובתוך כך גם של תחום הפרו-בono.⁴ גם הכתיבה המועטה שעסקה בפרו-בono בישראל עד היום התמקדה בנעשה במשרדים הגדולים.⁵ מהניסיון האמריקאי ניתן ללמוד כי העבודה המשפטית פרו-בono במשרדים הגדולים ממלאת תפקיד חשוב בצמצום פער הנגישות לצדק (The Justice Gap), שהוא הפער בין הצרכים המשפטיים של מי שאינם יכולים לרכוש שירות משפטי לכין המענים העומדים לרשותם.⁶ אין בטענתנו זו כדי להמעיט מאחריותה של המדינה לפעול במלוא כוחה כדי לצמצם את פער הנגישות לצדק ולהרחיב את היקף השירותים המשפטיים הניתנים מטעמה. טענתנו היא שבמקביל לפעילות של המדינה, עורכי הדין הפרטיים, ובראשם המשרדים הגדולים, יכולים להשיא תרומה ניכרת להיצע השירותים המשפטיים ללא תשלום בישראל.⁷

בארה"ב, החל מתחילת שנות ה-2000, התפתחה פרקטיקת עבודה משפטית פרו-בono ממוסדת ורחבת היקף, בפרט בפירמות הגדולות, המהווה היום חלק ניכר מהשירותים המשפטיים ללא תשלום המוצעים שם. ישראל מצויה בהיבט זה בפיגור של שני עשורים. במאמר זה נבקש לטעון כי ישראל החלה בתהליך דומה לזה שהתרחש בתחום בארה"ב לפני שנים, ובהתאם לבחון מה תרם להתפתחות האמריקאית, מהם האתגרים בישראל וכיצד ניתן להסיר חסמים ולייצר תמריצים שיביאו למימוש הפוטנציאל הגלום בעשייה החברתית של המשרדים הגדולים. לטעמנו, מהלך חשוב בקידום תחום הפרו-בono הוא יצירת תשתית לשיתוף פעולה הדוק ונרחב של המשרדים הגדולים עם המגזר השלישי ועורכי הדין החברתיים, המהווה נדבך מרכזי בעבודה המשפטית פרו-בono בארה"ב, שעדיין חסר בישראל.

מאמר זה נסמך, בנוסף לסקירת הספרות, על ניסיוננו המקצועי, כמו גם על תובנות משיתוף פעולה שמקיימים הקליניקה ומשרד ארדינסט בתחום הפרו-בono.⁸ לצורך הרחבת היריעה וקבלת תמונה כוללת יותר, ערכנו ראיונות עם בעלי תפקידים האחראים על

4 Steven A. Butcher, *From Policy to Practice*; 2359–2360, 2357 בעמ' Cummings & Rhode *Assessing the effect of large law firm Pro Bono Structure on pro bono commitment*, in *STUD. (From Policy to Practice: להלן: (Austin Sarat, 2010) 145, 147–148*); Scott L. Cummings & Rebecca L. Sandefur, *Beyond the Numbers: What We Know – And Should Know – About American Pro Bono*, 7 *HARV. L. & POL. REV.* 83, 84–85 (2013).

5 ראו זיו "מבקשי מקלט", לעיל ה"ש 3.

6 בישראל טרם פורסם מחקר מקיף על אודות פער הנגישות לצדק. מחקר ראשון בנושא נערך בשנת 2022 על ידי משרד המשפטים, אך הממצאים טרם פורסמו במלואם. ממצאים ראשונים פורסמו ונידונו בפרק "מה שווה החווה שלכם?" עושים היסטוריה (5.9.2022), זמין בקישור: <https://www.osimhistoria.com/law/ep13-efficiency-gap>. על פער הנגישות לצדק בעולם ראו: *Measuring The Justice Gap*, WORLD JUSTICE PROJECT (2019), <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/special-reports/measuring-justice-gap>; *The Justice Gap: The Unmet Civil Legal Needs of Low Income Americans*, LEGAL SERVICES CORPORATION (2022), <https://www.lsc.gov/about-lsc/what-legal-aid/unmet-need-legal-aid/justice-gap-measuring-unmet-civil-legal-needs-low>.

7 Pro Bono Clearinghouse Manual, לעיל ה"ש 1, בעמ' 20.

8 לעיל ה"ש *.

תחום הפרו-בונו במשרדי עורכי דין גדולים בישראל, עם עורכי דין בפירמות אמריקאיות ובחברת סטארט-אפ הפועלת בארה"ב.⁹ כן ערכנו ראיונות עם מנהלות בתוכנית "שכר מצווה" של לשכת עורכי הדין ועם עורכת דין מארגון חברתי (HIAS – היא"ס) המפעיל תוכנית פרו-בונו שבה שותפים משרדי עורכי דין גדולים.¹⁰

הפרק הראשון במאמר יסקור את העבודה המשפטית פרו-בונו בארה"ב, בדגש על הנעשה במשרדים הגדולים שם. נעמוד על הגורמים שתרמו לקידום התחום בארה"ב, פעילות לשכת עורכי הדין האמריקאית ותשתית ארגונית החברה האזרחית המצויה בבסיס הפעילות שם. בפרק השני נתייחס לרקע של תחום הפרו-בונו בישראל ולפעילות לשכת עורכי הדין בתחום זה. בפרק השלישי נסקור את העשייה החברתית הנעשית כיום במשרדים הגדולים. בפרק הרביעי נבקש להאיר התפתחויות בתוך המשרדים, ומחוצה להם, אשר הביאו לתמונת המצב המתוארת בפרק השלישי והמעידות, לשיטתנו, על ניצני שינוי בתחום, הדומים במובנים רבים לתהליך שהתרחש בארה"ב בעשורים האחרונים. בפרק החמישי נבקש לעסוק בהרחבה במניעים לניצני השינוי שנצפו בישראל ובפרק השישי נעסוק בקשיים ובאתגרים העומדים בפני המשרדים בדרך ליצירת מערכי פרו-בונו, הדומים לאלו הנסקרים בתחום בארה"ב. בהמשך לכך, הפרק השביעי ידון בתמריצים ובפתרונות אפשריים לקשיים אלו, ויכלול מודל מוצע למערך הפרו-בונו העתידי במשרדים בישראל. בפרק השמיני נסכם את המאמר.

א. פרו-בונו בפירמות הגדולות בארצות הברית

עורכי הדין בארה"ב מבצעים עבודה משפטית פרו-בונו רבה יותר ממקביליהם בכל העולם.¹¹ בהתאם, עורכי דין פרטיים בארה"ב הם חלק ניכר מהגורמים המספקים שירות משפטי ללא תשלום למעוטי אמצעים שם.¹²

9 הראיונות עם נציגי המשרדים הגדולים נערכו בחודשים יולי-אוקטובר 2022; הראיונות עם עורכי הדין האמריקאיים ועם נציגות "שכר מצווה" נערכו ביולי 2022; הראיון עם עורכת הדין מארגון היא"ס נערך באוגוסט 2022.

10 ארגון היא"ס – HIAS הוא ארגון ללא מטרת רווח הפועל למתן סיוע לפליטים ומבקשי מקלט. שיתוף הפעולה שלו עם המשרדים הגדולים נסקר בהרחבה אצל זיו "מבקשי מקלט", לעיל ה"ש 3, עמ' 90 וכן 97-108.

11 Carolina Henriquez-Schmitz, *Index of Pro Bono 2022*, THOMSON REUTERS FOUNDATION (2022), <https://pbi.trust.org>. הנתונים מלמדים כי בשנת 2022 ביצעו עורכי הדין בארה"ב כ-60 שעות עבודה משפטית פרו-בונו לשנה פר עורך דין, כאשר לצורך השוואה באנגליה הממוצע עומד על כ-25 שעות שנתיים, באפריקה ובמזרח התיכון על כ-21 שעות שנתיים ובאירופה על כ-12 שעות עבודה משפטית פרו-בונו לשנה פר עורך דין.

12 From Policy to Practice, לעיל ה"ש 4, בעמ' 146; Cummings & Sandefur, לעיל ה"ש 4, בעמ' 83; John Bliss & Steven A. Butcher, *Rationalizing Pro Bono: Corporate Social Responsibility and the Reinvention of Legal Professionalism in Elite American Law Firms*, in GLOBAL PRO BONO: CAUSES, CONTEXT AND CONTESTATION 77, 105-106 (Scott L. Cummings, Fabio De Sa E Silva and Louise G. Trubek eds., 2022); Alan W. Houseman, *Civil Legal Aid in the United States – An Update for 2019 of the National Report for the United States*, THE

מחקרים בין-לאומיים מראים כי עורכי דין במשרדים גדולים מבצעים פי 1.5 יותר שעות פרו-בונו מעורכי דין במשרדים קטנים יותר.¹³ כך לדוגמה בארה"ב בשנת 2016 ממוצע שעות העבודה המשפטית פרו-בונו שביצעו עורכי דין במשרדים הגדולים (שבהם למעלה מ-300 עורכי דין) עמד על 72.8 שעות בשנה, פי 1.5 יותר מאשר ממוצע השעות של עורכי דין במשרדים המעסיקים 101-300 עורכי-דין, ולמעלה מפי 2 יותר מממוצע השעות של עורכי דין במשרדים המעסיקים 6-100 עורכי דין.¹⁴ תמונת מצב זו היא תוצאה של צמיחה יוצאת דופן בהיקף שעות הפרו-בונו המבוצעות על ידי המשרדים הגדולים בארה"ב, שהחלה בסוף המאה ה-20. בשנים 1998-2005 גדל מספר שעות העבודה המשפטית פרו-בונו שהעניקו 200 המשרדים הגדולים בארה"ב ב-80%, ומספר זה המשיך לגדול בהתמדה בשנים שלאחר מכן.¹⁵

הפעילות הענפה של המשרדים הגדולים בארה"ב והעלייה הניכרת בהיקפה לא התפתחו בחלל ריק, ותרמו לה גורמים מספר שיפורטו להלן.

הגורם הראשון שהשפיע על היקף העבודה המשפטית פרו-בונו בארה"ב הוא פעילות לשכת עורכי הדין האמריקאית.¹⁶ בשנת 1993 אימצה הלשכה את כלל 6.1 לכללי לשכת עורכי הדין שלפיו לכל עורך דין האחריות המקצועית לספק שירותים משפטיים לאלו שידם אינה משגת, ועליו לשאוף לבצע לפחות 50 שעות של עבודה משפטית פרו-בונו מדי שנה.¹⁷ מדינות שונות בארה"ב תרגמו כלל זה בצורות שונות. כך, למשל, בכמחצית מהמדינות בארה"ב קיים דיווח שנתי על היקפי העבודה המשפטית פרו-בונו, בחלקן מדובר בדיווח מנדטורי ובחלקן הדיווח הינו וולונטרי.¹⁸ במדינת ניו יורק ביצוע של 50 שעות עבודה משפטית פרו-בונו הוא תנאי לקבלה ללשכת עורכי הדין.¹⁹

-
- INTERNATIONAL LEGAL AID GROUP, 22, http://internationallegalaidgroup.org/images/miscdocs/ILAG_2017_National_Report_-_USA_-_Mr_Alان_Houseman.pdf. (להלן: Houseman).
 13 Carolina Henriquez-Schmitz, *Index of Pro Bono 2022*, לעיל ה"ש 11, בחלק analysis, ראו: <https://pbi.trust.org/analysis/?year=2022>.
- 14 AMERICAN BAR ASSOCIATION, *Supporting Justice A Report on the Pro Bono Work of America's Lawyers* (2018) https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/probono_Supporting_public_service/other-documents/ls_pb_supporting_justice_iv_final.pdf (להלן: Supporting Justice).
- 15 Cummings & Sandefur, לעיל ה"ש 4, בעמ' 84.
- 16 כל האמור בפרק זה מתייחס לפעילות לשכת עורכי הדין הפרדלית בארה"ב.
- 17 ABA Model Rule 6.1, AMERICAN BAR ASSOCIATION, https://www.americanbar.org/groups/probono_public_service/policy/aba_model_rule_6_1.
- 18 Pro Bono Reporting, AMERICAN BAR ASSOCIATION, https://www.americanbar.org/groups/probono_public_service/policy/arguments.
- 19 David W. Lannetti & Jennifer L. Eaton, *Sparking a Movement: A Coordinated, Bottom-up Approach to Increase Voluntary Pro Bono Service and Mend the Justice Gap*, 25 RICH. PUB. INT. L. REV. 1, 20-24 (2022). הכוונה היא לסייע לעורך דין מוסמך הפועל במסגרת שירות ציבורי או ארגון ללא מטרת רווח.

מעבר לאמור, לשכת עורכי הדין וועדת הפרו-בono הפועלת בה (The American Bar) והזדמנויות לעבודה משפטית פרו-בono. כך, למשל, מאז 1993 הלשכה מפעילה את "אתגר הפרו-בono" המיועד למשרדים המעסיקים למעלה מ-50 עורכי דין אשר מבקשים לעמוד באתגר של הקצאת 3%-5% משעות העבודה שלהם לפרו-בono.²⁰ בנוסף, הלשכה מפעילה פרויקט פרו-בono רחב היקף של מתן מענה לשאלות משפטיות, שמאז הקמתו ב-2016 ועד 2021 נתן מענה ליותר מ-250,000 פניות באמצעות למעלה מ-11,000 עורכי דין ובכך מספקת בעצמה הזדמנויות לעבודה משפטית פרו-בono.²¹ הלשכה מבצעת מחקר, מפרסמת נתונים ומחלקת פרסים למשרדים מובילים בעבודה משפטית פרו-בono.²² ועדת הפרו-בono של לשכת עורכי הדין האמריקאית מארגנת כנסים בנושא פרו-בono, מציעה ייעוץ בנושא למשרדים, ללשכות עורכי דין מדינתיות, לפקולטות למשפטים ועוד. באתר הוועדה ניתן למצוא פרסומים שונים ואף הפניות להזדמנויות מגוונות לעבודה משפטית פרו-בono.²³ פעילויות אלה ואחרות הפכו את לשכת עורכי הדין בארה"ב לגורם משמעותי בקידום עבודה משפטית פרו-בono של עורכי דין בכלל, ושל עורכי הדין בפירמות הגדולות בפרט.

הגורם השני המסייע בקידום העבודה המשפטית פרו-בono בארה"ב הוא האופן שבו הסיוע המשפטי מאורגן שם. את הסיוע המשפטי האזרחי בארה"ב מוביל, מאז הקמתו בשנת 1974, ה-LSC – Legal Service Corporation, תאגיד פדרלי שלא למטרות רווח, שמתקצב על ידי הקונגרס האמריקאי. ה-LSC מספק מימון למאות ארגוני סיוע משפטי בארה"ב ומשקיע בחדשנות ובטכנולוגיה המקדמת נגישות לצדק.²⁴ ארגוני הסיוע מעסיקים עורכי דין משלהם, אך הם גם מפנים חלק מהתיקים שלהם לעורכי דין פרטיים. שיטת עבודה זו נוהגת, בין היתר, משום שאחד מתנאי המימון שניתן על ידי ה-LSC לארגוני הסיוע הוא הפניית 12.5% מתקציב הארגון לעידוד מעורבות של עורכי דין פרטיים בעשייה החברתית המשפטית.²⁵ פעולה זו נעשית לעיתים קרובות

Benjamin C. Carpenter, *A Solution Hidden in Plain Sight: Closing the Justice Gap by Applying to Legal Aid the Market Incentives That Propelled the Pro Bono Revolution*, 25 CHAP. L. REV. 1, 29 (2021). (להלן: Closing the Justice Gap).

AMERICAN BAR ASSOCIATION, *ABA Free Legal Answers: 2022 Summary Report (2022)*, https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/probono_public_service/abafree/rpts/fla-2022-summary-report.pdf

Steven A. Butcher, *The Institutionalization*; 2369 בעמ' 3, לעיל ה"ש Cummings & Rhode of Pro Bono in Large Law Firms: Trends and Variation Across the AmLaw 200 in PRIVATE LAWYERS AND THE PUBLIC INTEREST: THE EVOLVING ROLE OF PRO BONO IN THE LEGAL PROFESSION 135, 138 (Robert Granfield and Lynn Mather eds., 2009).

מידע על פעילות לשכת עורכי הדין האמריקאית: AMERICAN BAR ASSOCIATION, *Center for pro bono*, <https://www.americanbar.org/groups/center-pro-bono>

Houseman, לעיל ה"ש 12, בעמ' 5, 10-15.

שם, בעמ' 5.

באמצעות הפעלת גופים המכונים "Clearinghouses", ארגונים שתפקידם לחבר בין עורכי דין המבקשים לבצע עבודת פרו-בono לבין ארגונים חברתיים או יחידים הזקוקים לשירות זה.²⁶ ואכן, 40% מעורכי הדין שעשו עבודה משפטית פרו-בono בשנת 2016 קיבלו את התיקים הללו על ידי הפניה מארגוני LSC או ארגונים חברתיים אחרים.²⁷ הגורם השלישי האחראי להתפתחות התחום בארה"ב הוא התחרות בין הפירמות הגדולות שם על מוניטין, יוקרה, עובדים ולקוחות. מתן שירותי הפרו-בono על ידי הפך לנדבך בתחרות זו. בשנת 1994 החל הירחון "The American Lawyer" לפרסם דירוג של משרדים בתחום הפרו-בono, שאפשר השוואה בין פעילות המשרדים בתחום והצבת סטנדרט להיקף הפעילות בו. בשנת 2003 החל הירחון לפרסם את רשימת ה-A-List שלו, רשימה של 20 המשרדים שזכו לציון הגבוה ביותר במדד המשקלל הצלחה כלכלית לצד שביעות רצון של עורכי דין, גיוון וגם – פעילות פרו-בono. למהלכים אלו הייתה השפעה של ממש על פעילות המשרדים בתחום, שכן הם החלו לחוש לחץ לייצר מערכי פרו-בono אפקטיביים. בהמשך, מידע ונתונים על אודות פעילות הפרו-בono של המשרדים החלו להתפרסם במדדים ובסקירות נוספות של עולם המשפט.²⁸

הציפייה ההולכת וגוברת של לקוחות הפירמות הגדולות בארה"ב למעורבות חברתית של נותני השירותים שלהם, ובהם עורכי דינם, קידמה גם היא את העבודה המשפטית פרו-בono של המשרדים שם. הלקוחות השפיעו על הנעשה במשרדים הגדולים גם בהיבטים של אתיקה, גיוון וקיימות, כחלק ממגמת האחריות התאגידית, ועודדו את המשרדים להרחיב גם את היקפי העבודה המשפטית פרו-בono.²⁹ הלקוחות אף החלו לבסס מערכי פרו-בono משותפים עם המשרדים ועודדו גם התנדבות לא-משפטית ותרומה משמעותית של כספים מצד המשרדים.³⁰ מיסוד התחום ופרסום מדיניות ודו"חות פרו-בono על ידי

26 Pro Bono Clearinghouse Manual, לעיל ה"ש 1, בעמ' 19, 65: ברחבי העולם יש ל-clearinghouses (בעברית: מסלקה או מרכז מידע) תפקיד מרכזי במיסוד וקידום עבודה משפטית פרו-בono של עורכי דין. Clearinghouses הם גופים ללא מטרת רווח שמטרתם להוות תשתית לעבודת פרו-בono של עורכי דין. גופים אלו משמשים כמתווכים בין תיקים ולקוחות פרו-בono לבין עורכי דין, בהתאם לאיזור גאוגרפי, תחום מומחיות ועניין, ובמקביל מקדמים את העבודה המשפטית פרו-בono במובן רחב יותר באמצעות העלאת מודעות לפרו-בono בקרב עורכי הדין; Leire Larracochea San Sebastián, Michelle Ha, S. Todd Crider, *Narrowing The Justice Gap: Clearinghouses for Spain in GLOBAL PRO BONO: CAUSES, CONTEXT AND CONTESTATION* 357, 376–380 (Scott L. Cummings, Fabio De Sa E Silva and Louise G. Trubek eds., 2022).

27 Supporting Justice, לעיל ה"ש 14, בעמ' 11.

28 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2373–2370; Atinuke O. Adediran, *Negotiating Status: Pro Bono Partners and Counsels in Large Law Firms* 47(2) LAW & SOC. INQUIRY 635, 636 (2022) (להלן: *Negotiating Status*); Closing the Justice Gap; (בעמ' 29–30.

29 Christopher R. Whaelan & Neta Ziv, *Law Firm Ethics in the Shadow of Corporate Social Responsibility*, 26 GEO. J. LEGAL ETHICS 153, 154–159 (Legal research paper series, 2012).

30 *Negotiating Status*, לעיל ה"ש 28, בעמ' 638; Bliss & Boutcher, לעיל ה"ש 12, בעמ' 97–104; CPBO "CPBO Challenge Report 2022: In House Pro Bono Project" 10 CBPO (2022) <http://www.cbpo.org/wp-content/uploads/2022/06/2022-CPBO-Challenge-Report.pdf>. בסקר שנערך

המשרדים השתלבו ברצון לאותת ללקוחותיהם, כמו גם ללקוחות פוטנציאליים, כי הם מקיימים מדיניות של אחריות חברתית ותאגידית שעשויה להשתלב בזו של לקוחותיהם.³¹ הגורם החמישי שסייע בקידום העבודה המשפטית פרו-בono בארה"ב הוא הגידול הניכר בגודל וברווחיות של משרדי עורכי הדין הגדולים שם. בשנים 1990-2008 הוכפל המספר הממוצע של עורכי דין המועסקים בכל אחד ממאה המשרדים הגדולים.³² בשנים 1990-1999 צמחו רווחי מאה המשרדים הגדולים פר-עורך-דין ופר-שותף ב-46% ו-70%, בהתאמה, ובמקביל, כאמור, בשנים אלו חל גידול של עשרות אחוזים בעבודה המשפטית פרו-בono של הפירמות האמריקאיות.³³

הצמיחה חסרת התקדים בגודל וברווחים של הפירמות הובילה לכך שהפירמות הגדולות יכולות היו להרשות לעצמן להקדיש נתח גדול יותר מזמנן לפעילות פרו-בono. במקביל לכך הופיעו אתגרים חדשים בנוגע לניהול ולהתפתחות המקצועית של עורכי דין צעירים בתוך משרדי הענק.³⁴ עורכי דין צעירים במשרדים הגדולים הביעו תסכול מכך שהם נעדרים הזדמנות להתנסות עצמאית ולפיתוח מיומנויות מקצועיות אשר נדרשות מהם כדי להתפתח מבחינה מקצועית,³⁵ אחרים הביעו רצון לעסוק בתחומים נוספים או לתת שירות ללקוחות נוספים.³⁶ הגדלת ההיקף של תיקי הפרו-בono המטופלים במשרדים אפשרה להם להקצותם לעורכי הדין הצעירים, וכך לסייע במענה לאתגרים שנזכרו. פעילות זו סייעה למשרדים אף במשיכת מתמחים ועורכי דין צעירים מצטיינים.³⁷ כל אלו הובילו את המשרדים להרחיב את העבודה המשפטית פרו-בono שנעשתה על ידם.³⁸ ככל שהמשרדים גדלו, הם התחילו למסד תהליכים ולארגן את העבודה שלהם במחלקות, בהתמחויות ובתפקידים ניהוליים-פנימיים. בתוך כך, גם מערכי הפרו-בono נדרשו למיסוד וארגון מחדש.³⁹ מיסוד מערכי הפרו-בono עצמו נמצא כגורם שהוביל לעלייה בהיקפי העבודה המשפטית פרו-בono במשרדים בארה"ב,⁴⁰ ולמעשה ניתן לראות

- בשנת 2021 בקרב 47 חברות המקיימות מערכי פרו-בono דיווחו 76% מהן כי המערך שלהן מבוסס על שיתוף פעולה עם פירמת עורכי דין.
- 31 From Policy to Practice, לעיל ה"ש 4, בעמ' 161; Bliss & Boutcher, לעיל ה"ש 12, בעמ' 97-104.
- 32 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2366-2367.
- 33 שם, בעמ' 2366.
- 34 שם, בעמ' 2366-2367; Allison C. Shields, *Managing Millennial Lawyers*, 44 LAW PRAC. 14, ;2367-2366 (2018) 14-15.
- 35 Esther F. Lardent, *Making the Business Case Pro Bono*, THE PRO BONO INSTITUTE (2000), https://taprootfoundation.org/sites/default/files/Making_the_Case_for_Pro_Bono.pdf
- 36 Cynthia Fuchs Epstein, *Stricture and Structure: The Social and Cultural Context of Pro Bono Work in Wall Street Firms*, 70 FORDHAM L. REV. 1689, 1694-1696 (2000)
- 37 שם, שם; Vanessa C. Burbano, John Mamer, Jason Snyder, *Pro bono as a human capital learning and screening mechanism: Evidence from law firms*, 39 STRATEG. MANAG. J. 2899, 2905 (2018)
- 38 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2367.
- 39 שם, בעמ' 2366.
- 40 From Policy to Practice, לעיל ה"ש 4, בעמ' 161-163.

בו כמעין גורם אשר סייע בפני עצמו בקידום העבודה המשפטית פרו-בוננו בארה"ב. המיסוד סייע בהטמעתו של מערך הפרו-בוננו כחלק בלתי נפרד מהמשרד, הושקעו בו משאבי כוח אדם ותקציבים והוא שולב בתוכנית השיווק של המשרד, בפרט בהקשר של גיוס ושימור עובדים. המיסוד התבטא, בין היתר, בניסוח מסמכי מדיניות פרו-בוננו, הצבת יעדים שנתיים, גיבוש תוכניות עבודה ואישורן בהנהלה, פרסום דו"חות על הנעשה בתחום, הכרה בשעות העבודה המשפטית פרו-בוננו כשעות חיוב, הקמת ועדות פרו-בוננו במשרדות, והרכיב החשוב מכולם: יצירת תפקיד של ממוני פרו-בוננו במשרדים הגדולים – עורך דין או שותף אשר אמון על מערך הפרו-בוננו המשרדי, לרוב במשרה מלאה.⁴¹

ממונה הפרו-בוננו במשרדים האמריקאים ממלא תפקיד הן כלפי פנים, בעידוד עורכי דין לקחת חלק בתוכנית, וידוא עמידה ביעדים, דיווח להנהלת המשרד, וליווי וסיוע לעורכי דין הזקוקים לכך, והן כלפי חוץ, ביצירת קשרים עם ארגונים מהמגזר השלישי ועם לקוחות המשרד בכל הנוגע לתחום.⁴² מינוי ממוני פרו-בוננו הפך למקובל מאוד במשרדים הגדולים, עד כדי כך שמספרם של ממוני הפרו-בוננו במאה המשרדים הגדולים בארה"ב גדל מ-18 ממונים שהועסקו בשנת 1998 ל-137 ממוני פרו-בוננו שהועסקו במשרדים אלו בעשור השני של המאה ה-21.⁴³

ב. הרקע של תחום הפרו-בוננו בישראל ופעילות הלשכה בתחום במסגרת תוכנית "שכר מצווה"

מקצוע עריכת הדין התפתח בישראל מתוך אוריינטציה פרטית בעיקרה, בשני מובנים עיקריים – התפיסה כי תפקידו של עורך הדין הוא להגן על האינטרס של הלקוח הבודד, ומכאן כי עמדתו או ערכיו האישיים אינם רלוונטיים, וכן התפיסה כי הענקת ייצוג משפטי לכל היא תפקידה של המדינה ועורכי הדין, כפרופסיה, אינם צריכים להידרש לכך.⁴⁴ עריכת הדין החברתית, כזו המבקשת לפעול ל"קידום או הגנה על מטרה רחבה מייצוג לקוח בודד",⁴⁵ החלה להתפתח בישראל רק בתחילת שנות ה-80. עורכי הדין החברתיים, מי שעיקר עיסוקם בהגנה או בקידום זכויות של קבוצות מוחלשות, פעילים היום בעיקר במסגרת ארגונים חברתיים ובקליניקות המשפטיות.⁴⁶

41 שם, בעמ' 146; Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2372-2374, 2383-2384; THOMSON REUTERS FOUNDATION "Report on the Nature and Prevalence of Pro Bono Partner Roles Globally" THOMSON REUTERS FOUNDATION 4-6 (24.02.2020): [https://www.trust.org/publications/\(Report+on+the+Nature+%28להלן%3A+id%3D4960b6d8-17c2-48cd-8c98-6d4f85213672](https://www.trust.org/publications/(Report+on+the+Nature+%28להלן%3A+id%3D4960b6d8-17c2-48cd-8c98-6d4f85213672)

42 From Policy to Practice, לעיל ה"ש 4, בעמ' 154; Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, עמ' 2372-2374, Report on the Nature, שם, בעמ' 8.

43 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2373; Negotiating Status, לעיל ה"ש 28, עמ' 636.

44 נטע זיו "מה בין עריכת-דין, צדק חברתי ולימודי משפטים?" עלי משפט 2, 253, 256 (2017).

45 נטע זיו מי ישמור על שומרי המשפט?: עורכי דין בישראל בין מדינה, שוק וחברה אזרחית 91, 117-91 (2015) (להלן: זיו שומרי המשפט).

46 שם, בעמ' 106-108.

אם כן, עריכת דין פרטית נתפסה כעיסוק שמטרתו הראשונה היא להוות אמצעי פרנסה לעורכי הדין.⁴⁷ עורך דין חברתי, לעומת זאת, פועל להנגשת משפט וצדק למעוטי יכולת. סוג של דיכוטומיה.

על רקע התפתחות המקצוע בערוצים מקבילים אלו, אין זה מפתיע שגם תחום הפרו-בונו בישראל, שבמסגרתו עורכי דין פרטיים פועלים להנגשת משפט וצדק למעוטי יכולת ללא תמורה, אינו מפותח דיו, וזאת בפרט אם משווים אותו למקבילו האמריקאי. בשנות האלפיים גרסה הכתיבה המועטה מאוד שעסקה בתחום הפרו-בונו בישראל כי הוא בלתי מאורגן והיקפו נמוך מאוד, ולא כללה סקירה שיטתית או נתונים.⁴⁸

שינוי ראשוני בתחום חל בשנת 2009, עם חקיקתו של תיקון 34 לחוק לשכת עורכי הדין, תשכ"א-1961 ("החוק"). עד אותה שנה קבע החוק כי לשכת עורכי הדין ("הלשכה") רשאית לתת סעד משפטי למעוטי אמצעים. תיקון 34, לעומת זאת, קבע כי מתן "סעד משפטי למעוטי אמצעים" הינו אחד מתפקידי הלשכה.⁴⁹ תיקון זה מהווה התקדמות מסוימת, אך בעוד שהכלל האמריקאי מטיל על כל עורך דין חובה אישית לספק שירות פרו-בונו, המחוקק הישראלי הסתפק בהטלת החובה הזו על הלשכה.⁵⁰

בשני העשורים האחרונים עיקר פעילות הפרו-בונו של הלשכה נעשית במסגרת תוכנית "שכר מצווה". תוכנית "שכר מצווה" הוקמה בשנת 2002 כדי להעניק שירותים משפטיים בחינם למעוטי יכולת. ייסודה של התוכנית על ידי הלשכה היה שנוי במחלוקת. בקרב עורכי הדין היו מי שסברו שאלמלא תוכנית "שכר מצווה" היו הלקוחות הפונים אליה שוכרים עורך דין בתשלום ועל כן התוכנית עלולה לפגוע בפרנסתם של עורכי הדין.⁵¹ אך התוכנית המשיכה להתקיים, ובשנת 2014 זכתה להסדרה פורמלית בכללי הלשכה.⁵² מטרת התוכנית הינה להעניק שירות משפטי ללא תשלום למי שמשתכרים רק קצת מעל ההכנסה המרבית המאפשרת זכאות לסיוע משפטי מטעם המדינה ולכן נותרים ללא מענה.⁵³ במסגרת התוכנית עורכי דין פרטיים מעניקים ייעוץ משפטי ראשוני ללא תשלום בטלפון או בתחנות סיוע הפזורות ברחבי הארץ. בנוסף, עורכי דין המתנדבים בתוכנית מייצגים פונים שתיקיהם אושרו לייצוג (בהתאם לתנאי התוכנית) בערכאות

47 נטע זיו "עריכת דין לשינוי חברתי בישראל: מבט לעתיד לאחר שני עשורי פעילות" מעשי משפט א 19, 25 (2008) (להלן: זיו "שינוי חברתי").

48 שם, בעמ' 24; לימור זר-גוטמן, "תרמית מקצוע עריכת הדין" המשפט 12, 231, 246 (2007).

49 חוק לשכת עורכי הדין, התשכ"א-1961, ס' 2(4) ו-ס' 109 העוסק בחובת התקנת כללים לקביעת אמות מידה למתן סעד משפטי למעוטי אמצעים.

50 דברי הסבר להצעת חוק לשכת עורכי הדין (תיקון מס' 34) (סעד משפטי למעוטי אמצעים), התש"ע-2009, ה"ח 1148.

51 זיו שומרי המשפט, לעיל ה"ש 45, בעמ' 84, 169 וכן ה"ש 50 בעמ' 264.

52 כללי לשכת עורכי הדין (מתן סעד משפטי למעוטי אמצעים), התשע"ה-2014, ק"ת תשע"ה 7455.

53 שם: כלל (א)2(9) קובע כי לסיוע מהתוכנית יהיה זכאי מי שהכנסתו עומדת על לא יותר מ-85% מהשכר הממוצע או על סכום שאינו עולה על 20% מעבר למבחן ההכנסה של הסיוע המשפטי המדינתי. כלל 10 קובע את התחומים שבהם יינתן סיוע ובהם ענייני משפחה, תביעות כספיות, עניינים הנדרשים בבית הדין לעבודה ועוד.

המשפטיות. התוכנית מעניקה ייצוג וייעוץ משפטי לנתבעים בלבד במספר תחומים מוגדר ובהם הוצאה לפועל, דיני משפחה, דיור ציבורי ודיני עבודה.⁵⁴ על אף העובדה שתוכנית "שכר מצווה" פועלת מזה שני עשורים, נראה כי היקף הסיוע שהיא מעניקה מוגבל.⁵⁵ בעשור האחרון המספר המדווח של עורכי הדין הרשומים לתוכנית נותר דומה ונע בין כ-3,000 ל-4,000 עורכי דין בשנה, זאת על אף הגידול הניכר במספר עורכי הדין בתקופה זו.⁵⁶ אומנם מספר הפניות לתוכנית גדל, אך רק לשליש מהפניות הוענק ייעוץ משפטי. כמו כן, לא חל גידול במספר הפונים המקבלים ייצוג משפטי (המהווים רק אחוז קטן מהפונים לתוכנית).⁵⁷

בריאיון שערכנו עם מנהלות בתוכנית "שכר מצווה" עלה כי חלק הארי של עורכי הדין הנושאים ב"נטל" הפניות המגיעות לתוכנית הינם עורכי דין ממשרדים קטנים. רבים מהם מתנדבים בתוכנית כבר שנים ומטפלים בקביעות בכ-3-4 תיקים בשנה. באשר למשרדים הגדולים, נכון למועד הריאיון, על אף ניסיונות מספר לגייס משרדים אלו להשתתפות פעילה יותר בתוכנית, רק ארבעה מתוך עשרים המשרדים הגדולים היו פעילים בה.

לדברי מנהלת התוכנית, וכפי שעולה גם מהראיונות, ההירתמות של המשרדים הגדולים לתוכנית נמוכה, בעיקר בשל העובדה שמרבית התיקים המטופלים בה עוסקים בדיני משפחה והוצאה לפועל, תחומים שהמשרדים הגדולים אינם עוסקים בהם בשגרה ואינם מתמחים בהם, והתוכנית אינה מציעה כיום ליווי מקצועי אשר עשוי היה לגשר על פער זה. סיבה נוספת להשתתפות נמוכה של המשרדים בתוכנית היא העובדה שהם מבקשים להתמקד בייצוג משפטי מלא, ואילו עיקר הפעילות של התוכנית הוא כמתן ייעוץ משפטי בלבד.

לצד פעילות תוכנית "שכר מצווה", הוקמה בשנת 2018 החטיבה החברתית בלשכה (שכיום תוכנית "שכר מצווה" משויכת אליה), שמטרתה הן העלאת המודעות החברתית והאזרחית של עורכי דין לסוגיות חברתיות, יצירת הזדמנויות למעורבות חברתית של עורכי דין והרחבת הסיוע המשפטי למעוטי יכולת. על פי פרסומי הלשכה, החטיבה החברתית משתפת פעולה עם ארגוני חברה אזרחית וכן יוזמת פעילויות הכוללות עבודה משפטית פרו-בono והתנדבויות, אך אין בנמצא נתונים על אודות היקף פעילותה במנותק מהתוכנית.⁵⁸

54 לשכת עורכי הדין בישראל תוכנית שכר מצווה חוברת מידע לציבור 2022 (2022) https://www.israelbar.org.il/magazine/pro-bono_info_brochure_june_2022/8

55 זיו שומרי המשפט, לעיל ה"ש 45, בעמ' 102.

56 יסמין גואטה "חיפשתם את עורכי הדין המוסריים? הנה הם" *The Marker* (17.5.2012); לשכת עורכי הדין בישראל דו"ח פעילות לשנת תשפ"א 91-98 (2021): [https://www.duns100.co.il/rating/דו"ח-משרדי-עורכי-דין-מובילים-בפעילות-פרו-בונו-ותרומה-לקהילה/2022/](https://www.duns100.co.il/rating/דו) (להלן: דו"ח תשפ"א).

57 דו"ח תשפ"א, שם, בעמ' 94.

58 שם, בעמ' 81-89.

בנוסף הלשכה מעניקה "אות הוקרה לעורכי דין מתנדבים מצטיינים". אות ההוקרה מוענק לעורכי דין ומשרדים "על תרומה מיוחדת לחברה ולקהילה", בהתאם לגודל המשרד וללא התייחסות נפרדת לעבודה משפטית פרוֹבונו. החשיפה הציבורית לאות ההוקרה אינה גבוהה, ובאתר הלשכה אין כל פרסום משמעותי על אודות האות ומקבליו.⁵⁹ בפרק הקודם נסקרה מעורבותה של לשכת עורכי הדין בארה"ב בעבודה המשפטית פרוֹבונו של עורכי הדין שם. נראה כי בישראל מעורבות הלשכה בעשייה חברתית מוגבלת ועצם הפעילות שלה בתחום, ובפרט במתן שירות משפטי חינוכי, לוותה במחלוקת פנימית. בשנים האחרונות נראה כי הלשכה אימצה עמדה התומכת בעשייה חברתית של הלשכה וחבריה, אך היקף הסיוע המוענק דרך הלשכה עודנו קצוב, ו"אות ההוקרה" של הלשכה אינו בעל השפעה ניכרת על הקהילה המשפטית. ההיקף המוגבל, יחסית, של הסיוע הניתן במסגרת תוכנית "שכר מצווה" מלמד כי יש מקום לפיתוח מערכים נוספים שיאפשרו לעורכי דין פרטיים לבצע עבודה משפטית פרוֹבונו. כמו כן, העובדה שהמשרדים הגדולים אינם משתלבים בתוכנית בהיקפים משמעותיים (בפרט ביחס לגודלם) מחזקת את המסקנה כי למשרדים אלו מאפיינים ייחודיים אשר יש למצוא להם מענה מתאים.

ג. העשייה החברתית במשרדים הגדולים

בשנת 2018 הקים ארגון היא"ס, בשיתוף עם כמה משרדים גדולים, מערך פרוֹבונו ייחודי המיועד לייצוג מבקשי מקלט. במאמר שפרסמה פרופ' נטע זיו בשנת 2021 היא עמדה על כך שמדובר באירוע יוצא דופן ותהתה אם הוא מצביע על שינוי בקרב המשרדים הגדולים בישראל.⁶⁰ בפרק זה ובפרק הבא נבקש לענות על שאלה זו בעזרת ראיונות שערכנו וסקירת דיווחים בתחום הפרוֹבונו. הראיונות שערכנו והדיווחים שסקרנו שופכים אור, לדעתנו, על ניצני שינוי המתרחשים בעת הזו בתחום ומעידים כי התהליכים שקרו בארה"ב בשני העשורים האחרונים מצויים בראשיתם בישראל. לצורך בחינת התחום בישראל פנינו למשרדים שונים וביקשנו לראיין את מי שאמון במשרד על תחום הפרוֹבונו. בכל המשרדים שאליהם פנינו, למעט אחד, מנהלי תחום הפרוֹבונו היו עורכי דין בכירים או שותפים אשר במקביל לתפקיד זה היו גם פעילים בתחום מומחיותם המשפטית במשרה מלאה. בבדיקתנו מצאנו כי בכל המשרדים הגדולים ישנה עשייה חברתית כלשהי, הנעשית בשלושה מישורים: (1) עבודה משפטית פרוֹבונו – ייצוג בתיקים, ייעוץ משפטי וליוי ארגונים ועמותות; (2) פעילות התנדבותית; (3) תרומה כספית. להלן נעמוד על כל אחד מן המישורים הללו.

59 לשכת עורכי הדין בישראל, "אות הלשכה להתנדבות עורכי־דין לשנת 2022" (2023), https://www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgId=442863&catId=3082.

60 זיו "מבקשי מקלט", לעיל ה"ש 3, בעמ' 99-107.

המישור הראשון הוא העבודה המשפטית פרו-בונו של המשרדים. מהראיונות שערכנו עולה כי בכל המשרדים נעשתה לאורך השנים עבודה משפטית פרו-בונו בהיקף כלשהו, אך היא הייתה אקראית, נקודתית ובהיקף לא גדול. לרוב מדובר היה בתיקים עקרוניים או "תקדימיים". למשל, משרד יגאל ארנן הגיש עתירה לבג"ץ המבקשת להעלות את דמי הקיום של חיילי חובה בצה"ל,⁶¹ ובמשרד תדמור-לוי העניקו ייצוג משפטי לילדים של מהגרי עבודה שעמדו בפני גירוש במטרה להביא לשינוי מדיניות.⁶² במקביל נתנו חלק מהמשרדים מענה לצרכים המשפטיים של עמותות שונות או סייעו בהקמתן.

גם כיום, משרדים רבים עוסקים בעיקר במתן ייעוץ משפטי ובליווי משפטי פרו-בונו לעמותות ולארגונים שונים (כך שמדובר בליווי מסחרי-תאגדי ברובו). כמעט כל המשרדים מעניקים גם ייצוג משפטי חינוכי לאוכלוסיות מוחלשות בהליכים משפטיים (ליווי ליטיגטורי ברובו), ואולם, רק כמעט משרדים גדולים מדובר בחלק הארי של הסיוע המשפטי הניתן על ידי המשרד. התיקים מגיעים למרבית המשרדים בעיקר דרך העובדים או דרך פניות ישירות של מבקשי סיוע, וכן דרך עמותות וארגוני מגזר שלישי שעזרים המשרדים מצויים בקשרים, ולמיעוטם דרך תוכנית "שכר מצווה".

המישור השני, הפעילות ההתנדבותית במשרדים הגדולים, התפתח מאוד לאורך השנים.⁶³ כל המרואיינים ששוחחנו עימם תיארו את פעילות ההתנדבות כחלק ממערכי הפרו-בונו המשרדיים, ובהתאם מאמרנו נדרש גם להיבט זה. פעילות זו כוללת הן התנדבויות כלליות שאין בהן משמעות לעובדה שמדובר במשרד עורכי דין, כגון איסוף וחלוקת מזון לנזקקים, פעילויות חברתיות לצד אוכלוסיות מוחלשות, פעילויות סביבתיות (ניקוי חופים, מחזור) וכו', והן פעילויות התנדבות משפטיות כגון הוראת אזרחות ומשפט בבתי ספר או חברות בוועדים מנהלים של עמותות. כך למשל, פרויקט פופולרי בקרב משרדים רבים בעשור האחרון הוא פרויקט "שיעור אחר", אשר במסגרתו מועברים שיעורים במשפטים לתלמידים מהפריפריה החברתית-גאוגרפית בישראל.

המישור השלישי הוא הכספי. התרומות המועברות על ידי המשרדים הגדולים למטרות חברתיות וציבוריות אינן נכללות בכל המשרדים כחלק מובנה ורשמי מ"מערך" הפרו-בונו, ואולם ברובם התרומות מהוות מישור משלים. כך למשל, עמותת המלווה משפטית על ידי משרד מסוים או מוסד שבו המשרד מתנדב דרך קבע יהוו יעדים קבועים לתרומות ולתמיכה כלכלית מאותו משרד. יצוין כי מדובר במישור הכי פחות "שקוף", ובהתאם ההתייחסות אליו במאמר זה מוגבלת. כמעט אין בנמצא נתונים על מדיניות התרומות המוענקות על ידי המשרדים הגדולים או על היקפן. החריג היחיד שמצאנו לכך הוא משרד מיתר, אשר פרסם בשנת 2021 ובשנת 2022 פירוט על היקף התרומות שתרם

61 בג"ץ 5799/12 לורך נ' משרד הביטחון (נבו 12.11.2015).

62 זיו "מבקשי מקלט", לעיל ה"ש 3, בעמ' 105-106.

63 איתי הר אור "אחריות: הפירמות הגדולות חושפות את תרומתן לקהילה" כלכליסט (24.6.2009).

<https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3312329,00.html>

באותן שנים ועל הגופים שלהם הוענקו התרומות.⁶⁴ משרד ארנון־תדמור־לוי מצהיר כי הוא נוקט מדיניות של Matching שבמסגרתה המשרד משווה כל שקל שנתרם על ידי עובדיו.⁶⁵

חשוב להדגיש כי בעיני המשרדים שני המישורים הראשונים, עבודה משפטית פרוֹבונו והתנדבות, כרוכים זה בזה, ומהווים ביחד (לעיתים גם עם נדבך התרומות) את מערך הפרוֹבונו המשרדי. כך למשל, הם מוצגים יחד באתרי המשרדים ובחברות ההשמה ומנוהלים במרבית המשרדים בידי אותו גורם. נראה שהדבר נובע מכך שכאמור, רבות מפעילויות ההתנדבות במשרדים בישראל קשורות למשפטים, כגון ייזום "משפט מבויס" במוסדות חינוך או פרויקט "שיעור אחר" שהוזכר לעיל, ומכך שהליווי הניתן על ידי המשרדים לארגון או עמותה מסוימים כולל ליווי בפן הניהולי והעסקי, במקביל להתנדבות לטובת העמותה ומוטביה ומתן שירות משפטי לארגון. במילים אחרות, פרוֹבונו במשרדים בישראל כולל, מבחינתם, גם פעילות התנדבותית כללית יותר. כפי שיפורט בהמשך, במקרים שבהם בוצעה "מדידה" של "פרוֹבונו" במשרדים, למשל במסגרת דירוגים, היא נעשתה במשותף, כך ששני המישורים הובאו בחשבון יחד.

בהתאם, גם מאמרנו מתאר את העשייה החברתית במשרדים בכללותה. פעילות ההתנדבות של משרדי עורכי הדין מעוררת שאלות, שכן לכאורה היא אינה תורמת למימוש הפוטנציאל של המשרדים לסייע בצמצום פער הנגישות לצדק. ואולם, כפי שיפורט להלן, יש לה יתרונות אחרים עבור המשרדים והעשייה החברתית בהם כמו גם עבור הקהילה והחברה, ובפרט כאשר מדובר בהתנדבות בעלות אופי חינוכי־משפטי. מעניין לציין שבעוד שבישראל תחום ההתנדבות במשרדים הגדולים התמסד והתפתח במקביל לעבודה המשפטית פרוֹבונו, בארה"ב בעשורים האחרונים הדגש בפירמות הגדולות היה על עבודה משפטית פרוֹבונו בלבד, ורק לאחרונה פורסמה סקירה ראשונה של פעילות התנדבותית בקרב משרדים אלו.⁶⁶

אנו סבורות שהערך המוסף המשמעותי של המשרדים הגדולים בישראל מצוי בעבודה משפטית פרוֹבונו, ולכן חשוב להעביר את כובד המשקל לעשייה זו, על חשבון שעות ההתנדבות הכלליות. לצד זאת, תרבות כללית של התנדבות, ובפרט כזו המערבת את כל עובדי המשרד (ולא רק את העובדים המשפטיים), היא תרבות המעודדת גם עבודה משפטית פרוֹבונו ואחריות חברתית באופן רחב, ולכן ראוי לשמר נפח פעילות מסוים גם למישור ההתנדבות המאפיין את המשרדים הגדולים בישראל.

64 משרד מיתר דו"ח פרוֹבונו לשנת 2022 (2022): https://meitar.com/wp-content/uploads/2023/02/Meitar_Community_2022.pdf (להלן: דו"ח מיתר).

65 "מעורבות חברתית" יגאל ארנון ושות', <https://www.arnon.co.il/he/content/%D7%A7%D7%94-%D7%A4%D7%A8%D7%95-%D7%91%D7%95%D7%A0%D7%95>.

66 Bliss & Boutcher, לעיל ה"ש 12, בעמ' 89-92.

ד. ניצני השינוי בתחום בקרב המשרדים הגדולים

כמעט כל המרואיינים סיפרו שמשרדם עסק תמיד בעשייה חברתית במידה כזו או אחרת, ולדבריהם בשנים האחרונות התחום החל לקבל תשומת לב ועבר, או עובר כעת, בחינה מחודשת. כך, העבודה המשפטית פרו-בונו, אשר הייתה בעבר ספוראדית ובלתי מאורגנת, הפכה ברבים מהמשרדים למשמעותית וסדורה יותר, בין היתר על ידי הרחבת הקשרים עם ארגוני המגזר השלישי (בהם היא"ס, הבולט בקשריו למשרדים הגדולים). וכך, פעילויות ההתנדבות הפכו גם הן קבועות ומאורגנות יותר, כאשר כמה פירמות אף עושות כיום שימוש בפלטפורמות ייעודיות של ארגון חיצוני לצורך ייזום התנדבויות קבועות ובהיקפים גדולים יותר.

חלק מהמשרדים ציינו כי במסגרת תהליך הבחינה והארגון מחדש של העשייה החברתית במשרדם אושרה תוכנית עבודה סדורה לעבודה משפטית פרו-בונו והתנדבויות בפורום המנהל של המשרד. בחלק מהמקרים כללה תוכנית העבודה גם הצבת יעדים מספריים למכסת שעות של עבודה משפטית פרו-בונו ושל התנדבות שתבוצע במשרד. לקביעת יעדים מספריים משמעות רבה בנוגע לפיתוח מערך הפרו-בונו, שכן היא מחייבת מדידה עיתית של היקף הפעילות. באחד המשרדים אף העירו כי בחנו את מספר השעות המושקעות בעבודה משפטית פרו-בונו בממוצע בפירמות בארה"ב כמדד להשוואה, וסימנו אותו כיעד.

בנוסף לאחראי הפרו-בונו, ברבים מהמשרדים הוקמו ועדות פרו-בונו אשר אמונות על אישור תיקים ופעילויות, קביעת מדיניות פרו-בונו משרדית ויצירת תוכניות העבודה בתחום.

משרדים אחדים ביצעו, כחלק מהרה-ארגון, סקר בקרב עורכי הדין כדי לאתר את הנושאים אשר העובדים מעוניינים לקדם חברתית, זאת על מנת לעודד את מעורבותם. משרדים אחדים בחרו אוכלוסיות או תחומים מוגדרים שבהם הם מבקשים למקד את העשייה החברתית שלהם.

בכל המשרדים ששוחחנו עימם, שעות העבודה המשפטית עבור לקוחות הפרו-בונו מוכרות כשעות חיוב, כמו כל לקוח אחר. כלומר, העבודה נעשית על חשבון שעות העבודה של עורך הדין במשרד, ומשאבי המשרד, לרבות המעטפת הלוגיסטית, מגויסים לטובת העניין. מנקודת מבטו של עורך הדין במשרד, אין הבדל בין עבודה עבור לקוח פרו-בונו לבין עבודה עבור לקוח משלם. שעות ההתנדבות, לעומת זאת, מוכרות רק בחלק מהמשרדים כשעות חיוב של עורכי הדין. כאשר המשרדים מכירים בעבודה משפטית פרו-בונו או בהתנדבויות כ"שעות חיוב", הם מעודדים את העשייה החברתית בקרב העובדים המשפטיים במשרד. כך במשרד אגמון, למשל, מוקצה מראש לכל עורך דין מכסה של 50 שעות שנתיות לעשייה חברתית כלשהי.

מרבית המשרדים הגדולים מפרסמים את פעילותם החברתית באתר האינטרנט של המשרד וברשתות החברתיות. משרד אחד אף מפרסם באתר שלו מסמך מדיניות מעורבות

חברתית.⁶⁷ משרדי עורכי דין מוצאים לנכון להדגיש את העשייה החברתית שלהם בפני מתמחים פוטנציאליים בפרסומים המיועדים לסטודנטים. בחוברת שפורסמה בשנת 2022 לסטודנטים מאוניברסיטת תל אביב המחפשים התמחות, כמעט כל המשרדים הגדולים התייחסו לעשייה החברתית שלהם. בחוברת המקבילה שפורסמה עשור קודם לכן, רק 17% מהמשרדים שהופיעו בה התייחסו לנושא.⁶⁸

בתחילת שנת 2022 פרסמו לראשונה שניים מהמשרדים הגדולים דו"חות סיכום שנתיים של העשייה החברתית המשרדית, והם עשו כן גם בתחילת שנת 2023.⁶⁹ בתחילת שנת 2023 פרסם משרד שלישי דו"ח אחריות תאגידית מקיף, הכולל גם סקירה של העשייה החברתית במשרד, והוא מפרסם מאז גם ניוזלטר על מעורבות חברתית.⁷⁰ פרסומים אלו, המעידים כשלעצמם על תהליכי הסדרה, מהווים צעד חשוב בתחום. הדו"חות משקפים מדידה ואיסוף נתונים ראשונים מסוגם על היקפי העבודה המשפטית פרו-בונו וההתנדבויות, והם יוצרים תמריץ למשרדים מתחרים לעקוב, למדוד ולפרסם גם הם דו"חות, ובכך מניעים קדימה את התחום כולו.

אין להמעיט במשמעותם של ניצני השינוי שנצפו. כאמור לעיל, בארה"ב נמצא כי מיסוד פעילות הפרו-בונו וגיבושה של תרבות ארגונית מסודרת בתחום תרמו רבות לקידום הפעילות והרחבת היקפה במשרדים. עם זאת, נראה כי בהשוואה לארה"ב המיסוד עוד בחיתוליו. כך למשל, אף אחד מן המשרדים הגדולים שראיינו לא מינה

67 ארדינסט, בן נתן, טולידאנו ושות' עם המבורגר עברון "מדיניות מעורבות חברתית ארדינסט, בן נתן, טולידאנו ושות' עם המבורגר עברון", <https://www.ebnlaw.co.il/wp-content/uploads/2022/04/%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA.pdf>

68 מרכז קריירה ומשפט, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב מקומות התמחות במגזר הפרטי והציבורי 2022-2023 (2022); מערך ההשמה לסטודנטים, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב מקומות התמחות במגזר הפרטי והציבורי 2012-2013 (2013). ראו גם: המרכז לקריירה וקשרי קהילה, "התמחות במשפטים 2023" הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן (2023) https://www2.biu.ac.il/LAW/adi/2023_law

69 דו"ח מיתר, לעיל ה"ש 64; ארדינסט, בן נתן, טולידאנו ושות' עם המבורגר עברון "פרו בונו והתנדבויות: סיכום שנתי 2021" (2021): <https://www.ebnlaw.co.il/wp-content/uploads/2022/02/%D7%A1%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%93%D7%91%D7%95%D7%AA.pdf>

ארדינסט, בן נתן, טולידאנו ושות' עם המבורגר עברון "פרו בונו והתנדבויות: סיכום שנתי 2022" (2022): <https://www.ebnlaw.co.il/wp-content/uploads/2023/02/EBN-%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%A4%D7%A8%D7%95-%D7%91%D7%95%D7%A0%D7%95-%D7%9C%D7%A9%D7%A0%D7%AA-2022.pdf>

70 משרד גורניצקי ESG בגורניצקי 2021-2022 (2022); <https://khanplanet.com/bookshelf/ESG/Gornitzky.html>; משרד גורניצקי, "A way to give back: Social Responsibility Newsletter", q2 2023 (2023): <https://www.gornitzky.co.il/wp-content/uploads/2023/08/%D7%A0%D7%99%D7%95%D7%96%D7%9C%D7%98%D7%A8-%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA-16.7.23.pdf>

ממונה פרו-בונו אשר זהו תפקידו היחיד במשרד, מבלי שהוא משמש במקביל כעורך דין בתחום התמחותו.⁷¹

מבנה ארגוני סדור בתחום הפרו-בונו מאפשר גם ייזום וביצוע של פרויקטי פרו-בונו "אד-הוק". דוגמה לכך הייתה האפשרות של משרדים שפועל בהם מערך פרו-בונו מוסדר לתת מענה משפטי מידי לפליטים יוצאי המלחמה באוקראינה. כך, כשבועיים לאחר פרוץ המלחמה באוקראינה התארגנו שלושה מהמשרדים הגדולים, בהובלה של ארגון היא"ס, על בסיס תשתית הפרו-בונו הקיימת במשרדים והקשר עם הארגון, להגשת עזרה משפטית לפליטים שברחו מהמלחמה לישראל.⁷²

במקביל לשינויים הפנים-משרדיים, נצפו בישראל גם שינויים חיצוניים. בשנת 2022 הוכרז מחדש (לאחר כמעט עשור שבו לא נערך) דירוג המשרדים המובילים בפעילות פרו-בונו ותרומה לקהילה של דן אנד ברדסטריט (Dun's).⁷³ בדירוג לשנת 2022 נכללו 14 מתוך 20 המשרדים הגדולים, ומספר דומה נכלל גם בדירוג לשנת 2023 (לא נעשה דירוג פנימי ביניהם).⁷⁴ חשיבות הדירוג היא בכך שהוא חושף מעט מהנעשה בתחום, הסובל מהיעדר בחינה ומחקר, ובתוך כך פרטים על היקף העשייה החברתית. כך למשל, בטקס החשיפה של הדירוג לשנת 2022 נמסר כי ממוצע שעות העבודה המושקעות בעשייה חברתית בקרב המשרדים המדורגים עמד על 0.8% מסך שעות החיוב המשרדיות, וכן נמסרו נתונים על הנושאים המקודמים במסגרת העשייה החברתית במשרדים המדורגים, בהם תמיכה באנשים עם מוגבלויות, ילדים ונוער בסיכון ופליטים (נושאים המקודמים על ידי כמחצית מהמשרדים המדורגים).⁷⁵ בדירוג לשנת 2023 כבר עלה ממוצע שעות העבודה המושקעות בעשייה חברתית בקרב המשרדים המדורגים ל-0.9% מסך שעות החיוב המשרדיות (הנושאים המקודמים על ידי המשרדים נותרו דומים).

71 במשרדים מיתר וארדינסט מינו, לצד ועדת פרו-בונו גדולה, גם עובדת מנהלה המתפעלת את תחום ההתנדבויות.

72 ראו למשל בר פלג ויהושע (ג'וש) בריינר "גורל הפליטים מאוקראינה נקבע בהתאם לזהות הדיין התורן" הארץ (20.3.2022); בר פלג "משפחת פליטים מאוקראינה עוכבה במשך שלושה ימים בנתב"ג בגלל תשאול לקוי" הארץ (25.3.2022); ניצן שפיר "המחוזי: פליטים שכניסתם סורבה זכאים להיוועץ בעו"ד ולהגיש ערר" גלובס (28.3.2022).

73 בעבר דירגה החברה את המשרדים שעוסקים בפרו-בונו, אך פרסום הדירוג הופסק בשנת 2013. אלה לוי-וינרב "מיהם עורכי-הדין המקדישים מזמנם לטובת ייצוג ללא תשלום?" גלובס (7.6.2010); חן מענית "טרחה בלי שכר" גלובס (26.5.2013).

74 דן אנד ברדסטריט "משרדי עורכי דין מובילים בפעילות פרו בונו ותרומה לקהילה" *duns 100 the standard of achievement* (2.10.2022): https://www.duns100.co.il/rating/%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%9B%D7%99_%D7%93%D7%99%D7%9F%D7%9E%D7%A9%D7%A8%D7%93%D7%99_%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%9B%D7%99_%D7%93%D7%99%D7%9F_%D7%9E%D7%95%D7%91%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%9D_%D7%91%D7%A4%D7%A2%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%AA_%D7%A4%D7%A8%D7%95_%D7%91%D7%95%D7%A0%D7%95_%D7%95%D7%AA%D7%A8%D7%95%D7%9E%D7%94_%D7%9C%D7%A7%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%94

75 ניסן שטראוכלר בשיתוף עם Dun's 100 "מייצגים נתינה" כלכליסט (2.10.2022)

דירוג נוסף שהחל להתפרסם בשנת 2021 הוא הדירוג של ארגון Helpi⁷⁶ ("אות ההתנדבות התאגידית"), המדרג את החברות המתנדבות דרך הארגון ואינו ממוקד במשרדי עורכי דין, אולם משרדי עורכי דין אחדים נכנסו לדירוג חברתי זה.⁷⁷ נכון לכתבת שורות אלו, ארבעה משרדים גדולים מקיימים שיתוף פעולה עם הארגון, וייתכן שדירוג זה יצבור תאוצה בקרב המשרדים.

דירוג נוסף שאינו ייחודי לשוק המשפטי ופונה למשק הכללי הוא דירוג ארגון "מעלה", הדירוג המרכזי והמפורסם ביותר לאחריות תאגידית בישראל, הבוחר גם מעורבות חברתית. בשנת 2022 נפתחה בדירוג זה קטגוריה של משרדי עורכי דין, עם כניסתו של משרד עורכי דין ראשון לדירוג,⁷⁸ ובשנת 2023 כבר דורגו בו שני משרדי עורכי דין.⁷⁹ כאמור לעיל, בארה"ב הדירוגים השונים מהווים תמריץ משמעותי לעבודה המשפטית פרוֹבונו של המשרדים שם. בישראל הדירוגים עדיין בחיתוליהם והם אינם מבחינים בין שעות של עבודה משפטית פרוֹבונו לבין שעות התנדבות, אך אין ספק שפרסומם הוא צעד משמעותי לתמרוץ משרדים לביצוע עבודה משפטית פרוֹבונו, כמו גם למדידה שלה והתמקצעות בתחום.

לסיכום, נראה כי בשנים האחרונות העשייה החברתית של המשרדים הגדולים בישראל צוברת תאוצה. אחראי הפרוֹבונו שרואינו לצורך מאמר זה תיארו תהליכי מיסוד של עשייה זו במשרדים ובמקביל נצפו שינויים חיצוניים בתחום, הדומים להתפתחויות שהתרחשו בארה"ב ושנסקרו בפרק הראשון.

ה. הסיבות המרכזיות להקמת מערכי פרוֹבונו במשרדים

בראיונות שקיימנו ביקשנו להבין את המניעים המרכזיים הגורמים למשרדים בישראל לספק שירות משפטי פרוֹבונו ולבצע פעילות התנדבותית, וכן לעמוד על הסיבות שהובילו לניצני השינוי שהצבענו עליהם. כפי שיפורט להלן, הסיבות המרכזיות שהובילו על פי הראיונות, להתפתחות התחום בישראל, דומות לסיבות שהניעו את התפתחות התחום בארה"ב.

76 Helpi הוא עמותה הפועלת להגברת המעורבות החברתית והקהילתית בישראל, בין היתר על ידי הפעלת פלטפורמה אינטרנטית ייעודית המתווכת בין הזדמנויות וצרכים התנדבותיים בקהילה לבין מתנדבים. כמו כן הארגון פועל ליצירת תקן התנדבות לעסקים במשק הישראלי, ובמסגרת זו הוא השיק את "אות ההתנדבות התאגידית".

77 יתרה מכך, בדירוג השנתי של 2022 דורג משרד מיתר במקום השלישי מבין כל החברות השותפות בדירוג (רובן אינן פירמות עורכי דין): מערכת כסף "שלוש החברות המובילות בעשייה חברתית: קבוצת דניה סיבוס, קורנית דיגיטל, פירמת עורכי הדין מיתר" מאקו (12.6.2022). <https://www.mako.co.il/finances-news/israel/Article-84800e61bc65181027.htm>

78 מדובר במשרד ארדינסט. מעלה "דירוג מעלה 2022" מעלה <https://www.maala.org.il>

79 מעלה "דירוג מעלה 2023" מעלה <https://www.maala.org.il/%D7%93%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%92-%D7%9E%D7%A2%D7%9C%D7%94/%D7%93%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%92-%D7%9E%D7%A2%D7%9C%D7%94-2023/>

גודל המשרדים בישראל: בשנים האחרונות ניכרת מגמה של מיוזגים בשוק משרדי עורכי הדין בישראל. פירמות גדולות מתמזגות וממזגות לתוכן מחלקות או משרדים קטנים והופכות לפירמות ענק (במונחים ישראליים) המעסיקות מאות עובדים. שנת 2021 הייתה שנת שיא של מיוזגי משרדי עורכי דין.⁸⁰ כאמור לעיל, לצמיחת המשרדים בארה"ב היה קשר ישיר להקמת והסדרת תוכניות הפרו-בונו שם. לכן, לא מפתיע שבראיונות חזרנו ושמענו שצמיחת המשרדים חייבה הסדרה של כלל היבטי פעילותם, ובכך היוותה מנוע לעשייה חברתית רחבה וסדורה יותר.

יתרונות העשייה החברתית בתחום כוח האדם: מרואיינים רבים ציינו את חשיבותה של העשייה החברתית עבור עובדי המשרד, הן כלפי עובדים קיימים, המעוניינים לעבוד במשרד שתורם לחברה, והן לצורך גיוס עובדים חדשים. מדובר בתמריץ המעודד הן עבודה משפטית פרו-בונו והן התנדבויות. באשר לגיוס עובדים, רבים סיפרו כי סטודנטים ועובדים צעירים שהמשרד מעוניין בהעסקתם מתעניינים בעשייה החברתית של המשרד ומייחסים משמעות גדולה לכך, הרבה יותר מבעבר. בהתאם, כאמור לעיל, הנושא מקבל מקום משמעותי בחוברות המיועדות לסטודנטים להתמחות.⁸¹

באשר לשימור עובדים, בפרט בעולם שבו התחרות מול חברות ההייטק מאיימת על משרדי עורכי הדין הגדולים,⁸² הרי שמדובר בכלי שחשיבותו אינה מבוטלת. מחקרים הוכיחו כי שביעות הרצון של עובדים ממקום עבודתם גדלה כשחשו כי מקום עבודתם תורם לחברה ומקדם ערכים שהם יכולים להזדהות עימם, וכי מגמה זו הולכת ומתחזקת.⁸³ לשימור העובדים היבט נוסף הרלוונטי באופן פרטני לעבודה משפטית פרו-בונו, והקשור בקשר הדוק גם לצמיחת המשרדים. המשרדים הגדולים מטפלים לרוב בעסקאות ובתיקי ענק המובלים על ידי שותפים בכירים, פעמים רבות בצוות גדול. כפי שתואר גם בספרות האמריקאית,⁸⁴ ייצוג וייעוץ בתיקי פרו-בונו קטנים יותר מאפשר לעורכי דין צעירים לנהל תיק בעצמם, ללוות לקוח, לייצג ולייעץ באופן עצמאי, ובדרך זו לרכוש

80 ניצן שפיר "סוף עידן המשרדים הבינוניים? שוק עריכת הדין משתנה" גלובס (18.1.2022); ניסן שטראוכלר, בשיתוף dun's 100 "תמשיך להתמזג" כלכליסט (20.2.2022).

81 לעיל ה"ש 68.

82 ניצן שפיר "מחסור בכישורים ועומס ברשויות: מה מטריד את עורכי הדין" גלובס (4.3.2022); דפנה ברמלי גולן "במשרדי עורכי הדין התרגלו שהעובדים נשארים עד הפנסיה, ואז המציאות השתנתה" גלובס (6.3.2022).

83 Lannetti & Eaton, לעיל ה"ש 19, בעמ' 27; "Deloitte Volunteer Impact Research: Measuring important aspects of corporate community engagement" Deloitte (2017), <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/about-deloitte/articles/citizenship-deloitte-volunteer-impact-research.html>. המחקר מצביע על כך שתרכות ארגונית של תרומה לקהילה מסייעת לשיפור המוטיבציה של העובדים ותפיסתם את מקום עבודתם; "Microsoft New Future of Work Report 2022" Microsoft (2023) <https://www.microsoft.com/en-us/research/uploads/prod/2022/04/Microsoft-New-Future-Of-Work-Report-2022.pdf>; לפי הדו"ח, שלישי מהנשאלים השיבו שהשפעות חברתיות של מקום העבודה שלהם חשובות להם השנה יותר מבשנה שעברה.

84 From Policy to Practice, לעיל ה"ש 4, בעמ' 148; Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2367; Lannetti & Eaton, לעיל ה"ש 19, בעמ' 28-29.

ניסיון מקצועי משמעותי. באופן דומה, המרואיינים סיפרו שגם בפירמות הישראליות מספקים מערכי הפרוֹבונו מענה לצורך, ואפילו דרישה, של עורכי דין צעירים המחפשים התנסות מקצועית, עצמאית ומגוונת. יודגש כי הניהול העצמאי של התיקים אין משמעו שעורך הדין אינו מלווה על ידי עורכי דין ותיקים יותר, אלא שהוא המוביל את התיק והמופיע בבית המשפט, ומשאבי המשרד עומדים לרשותו לשם כך. כעולה מהראיונות, פעילות התנדבותית תורמת גם היא לשימור עובדים, ומעבר לכך היא תורמת ליצירת מחויבות חברתית כוללת במשרד. פעילות התנדבותית רחבה חשובה, בראיית המשרדים, גם כי היא תומנת בחובה אמירה חברתית ערכית של המשרד. כמו כן, פעילויות התנדבות מאפשרות לשתף באופן רחב את עובדי המשרד בעשייה החברתית, שכן מדובר בפעילויות מוגבלות בהיקף ההשקעה הנדרש עבורן (לעומת ייצוג בתיק פרוֹבונו שעשוי להימשך שנים) והן מאפשרות השתתפות גם של עובדים שאינם משפטנים.

כוחות שוק: במבט רחב יותר, אשר אינו ממוקד במשרדי עורכי דין, ניתן לראות בישראל בשנים האחרונות התעוררות ניכרת בשוק העסקי והתקדמות לעבר מודל האחריות התאגידית (ESG-Environment, Social, Governance) הכולל בתוכו גם את המעורבות החברתית.⁸⁵ הרשות לניירות ערך פרסמה באפריל 2021 גילוי דעת ראשון שעסק במתווה מוצע לאחריות תאגידית בישראל. הרשות ציינה שמאז תחילת שנת 2020 חלו בישראל התפתחויות משמעותיות בתחום, המתחקות אחר מגמות דומות (ובולטות הרבה יותר) שנצפות באירופה ובארה"ב בעשור האחרון.⁸⁶ מאמרנו זה לא נועד לעסוק באחריות תאגידית, וממילא השיח על מעורבות חברתית מהווה אך נדבך קטן מאוד של האחריות התאגידית. ואולם, ראוי לציין מגמות אלו כיוון שהן מייצגות "כוחות שוק" הפועלים בישראל, ומודעות של עובדים ולקוחות אליהם, אשר בתורם משפיעים גם על משרדי עורכי הדין הגדולים ועל התמריץ שלהם להרחיב את העשייה החברתית שלהם (פרוֹבונו והתנדבויות גם יחד).⁸⁷ כאמור לעיל, בדירוג 2022 של ארגון "מעלה" דורג לראשונה משרד עורכי דין, ובדירוג 2023 כבר דורגו בו שני משרדים גדולים, על כל הכרוך בכך מבחינת ביצוע פעולות של אחריות תאגידית (ובתוכה מעורבות חברתית) בתוך המשרדים, וניתן להניח (ולקוות) שמדובר בתופעה שתרחב.⁸⁸

כפי שניתן לראות, רבים מהמניעים שתיארו המרואיינים שראינו למאמר זה דומים לאלו המתוארים במחקר על התפתחות תחום הפרוֹבונו בארה"ב – צמיחת המשרדים,

85 מעלה VOD Maala "הקפיצה של ESG ב־2021" YouTube (23.12.2021) https://www.youtube.com/watch?v=6ACTd_0N41M

86 שם; רשות ניירות ערך גילוי אודות אחריות תאגידית וסיכונים ESG – מתווה מוצע 3 (אפריל, 2021).

87 השוו להשפעות בארצות הברית: Whaelan & Ziv, לעיל ה"ש 29.

88 דירוג מעלה 2022, לעיל ה"ש 78; דירוג מעלה 2023, לעיל ה"ש 79.

גיוס ושימור כוח אדם והתפתחות של תחום האחריות התאגידית במשרדים. יחד עם זאת, אחדים מהגורמים שדווחו כמשמעותיים בכתיבה ובמחקר בארה"ב נעדרו מתיאורם של המרואיינים כאן. כאמור בפרק הראשון, המשרדים בארה"ב הושפעו גם מגורמים שאינם מפותחים דיים בישראל, כמו דירוגים ופרסים שהוענקו למשרדים פעילים בתחום בארה"ב, פעילות נרחבת של לשכת עורכי הדין האמריקאית וכלל האתיקה הנוגע לעניין, וכן דרישה של לקוחות המשרדים לפעילות אקטיבית מצד האחרונים.

ו. קשיים ומכשולים בנוגע להקמתו, תפעולו והרחבתו של מערך פרוֹבונו משרדי

אם כן, נראה כי משרדי עורכי הדין בישראל מתקדמים לעבר פיתוח מערכי פרוֹבונו מוסדרים, אך הפעלתו של מערך פרוֹבונו בפירמה נתונה גם לקשיים לא מעטים. בפרק זה נבקש להתמקד בעבודה המשפטית פרוֹבונו ("הנדבך הראשון"), שכן לשיטתנו, זוהי המעורבות החברתית החשובה ביותר עבור משרדי עורכי הדין, בעיקר משום ששם טמונה יכולתם לסייע לצמצום פער הנגישות לצדק, אך גם משום שהדבר תורם לאטרקטיביות של המשרדים כלפי עובדיהם ולקוחותיהם.

בראש הקשיים האינהרנטיים לייצוג "פרוֹבונו" במשרדים הגדולים מצויה סוגיית "ניגוד העניינים", המהווה אתגר מרכזי גם בארה"ב. המשרדים הגדולים מייצגים חברות מרכזיות במשק הישראלי, לרבות בנקים, חברות ביטוח ועוד גופים החולשים על רוב תחומי החיים האזרחיים; לפיכך, תיקי פרוֹבונו רבים עשויים להציף ניגודי עניינים שימנעו את הטיפול בהם. לצורך החלטה על ייצוג בתיק המשרד שוקל לא רק את ניגוד העניינים הישיר, אלא גם ניגוד עניינים פוטנציאלי או עקיף. כך למשל, משרד עשוי לחשוש שייצוג בתיק פרוֹבונו מול גוף כגון חברה גדולה או בנק עלול למנוע את האפשרות של המשרד לייצג את הצד השני בתיק, או לקוח מאותו סוג (למשל בנקים) בעתיד. ניגוד העניינים שהמשרדים לוקחים בחשבון אינו מוגבל רק לזהות הצדדים בתיק הפרוֹבונו, אלא גם לסוג ואופי הטענות המועלות בו. כך למשל, משרדים המורגלים לייצג מעסיקים עשויים להתקשות לייצג עובד בתיק פרוֹבונו אשר הטענות בו צפויות להביא לקביעות משפטיות העלולות להשפיע על "סוג" הלקוחות שהם מייצגים בתשלום.⁸⁹ קושי אחר, שגם הוא אינו ייחודי לישראל, נובע מכך שתיקי פרוֹבונו רבים, בייחוד כשמדובר בפונים מעוטי יכולת, נוגעים לתחומי נישה שברובם אינם מטופלים בפירמות הגדולות בשגרה ודורשים מומחיות (כמו דיני משפחה, הוצאה לפועל ומשפט פלילי). קושי זה מרתיע את המשרדים בישראל, וגם את עורכי הדין עצמם, מלקחת על עצמם את הטיפול בתיקים אלו. עם קושי זה ניתן להתמודד, בין היתר, על ידי מתן ליווי מקצועי לצוות המשרד המטפל בתיק. כך למשל, מספר משרדים מספקים ייצוג פרוֹבונו

89 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2391-2394; השוו גם: נטע זיו "כללי ניגוד העניינים של עורכי־דין ונגישות למשפט: 'עורך הדין האחרון בעיר' – לי או לך?" המשפט 311, 320-322, 325-329 (2005) (להלן: זיו "ניגוד עניינים").

למבקשי מקלט, אף על פי שזהו תחום נישתי שבדרך כלל אינו בתחום התמחותם, והם נכונים לעשות כן משום שקיים ארגון מתמחה המלווה אותם בייצוג. בתחומים נישתיים אחרים לרוב לא קיים ליווי כזה, ועל כן משרדים מתקשים לספק בהם שירות פרוֹבונו. הצורך בליווי נובע לעיתים לא רק מהמומחיות המשפטית הנדרשת בתחום, אלא גם מהשוני המהותי הנובע מעבודה עם לקוחות של שירות פרוֹבונו. בשונה מעבודה עם גופים מסחריים, לקוחות פרוֹבונו מאופיינים לעיתים קרובות בחוסר היכרות עם שפה משפטית והליכים משפטיים, חיייהם מורכבים משלל בעיות אשר מקשות עליהם להתמקד בטיפול המשפטי ועבודה עימם מעוררת אתגרים שונים.⁹⁰ לארגון מלווה עשוי להיות תפקיד חשוב בתיווך ובסיוע להתמודדות של עורכי הדין מהמשרדים עם האתגרים הללו. קושי נוסף נובע מהאופן שמערכי הפרוֹבונו מנוהלים בו כיום במשרדים הגדולים. פעילות הפרוֹבונו במשרדים מנוהלת על ידי עורכי דין ושותפים כעבודה "בנוסף על תפקיד". כפי שציינה בריאיון השותפה האחראית על הנושא באחד המשרדים הגדולים: "אין אצלנו מישהו שהעבודה שלו היא רק אחריות חברתית. מי שאחראי על זה אצלנו זאת אני, שותפה עמוסה במשרד עורכי דין". בהתאם, מידת הפניות של המשרדים בישראל לעסוק בניהול התחום והמשך קידומו היא מלכתחילה מוגבלת. קושי זה מתעצם על רקע המחסור הקיים בישראל בתשתית להפעלת מערכי פרוֹבונו ובליווי מקצועי חיצוני, בדמות Clearinghouses או ארגונים חברתיים שסייעו בליווי ו"אספקת" תיקים. היעדרם של אלו מביא לכך שעל המשרדים לדאוג, בנוסף לניהול ותפעול המערך המשרדי, גם לאיסוף תיקי פרוֹבונו, תוך סינונם, כך שיהיו רלוונטיים מבחינת תחום העיסוק וסוג הטיפול, ולהזרמתם השוטפת לעורכי הדין במשרד.

ז. פתרונות ותמריצים אפשריים במבט לעתיד

כדי להגדיל את היקף העבודה המשפטית פרוֹבונו במשרדים הגדולים, יש צורך לייצר למשרדים תמריצים לכך ולספק להם כלים להתמודדות עם הקשיים המהווים גורם "מצנן".

על בסיס המחקר המשווה לארה"ב והראיונות שערכנו נבקש להציע מודל הנותן פתרונות ותמריצים שלהערכתנו יגדילו את היקף הפרוֹבונו הנעשה בישראל. **מיסוד:** אם לשפוט לפי המודל האמריקאי, עצם מיסודו של מערך הפרוֹבונו מגדיל באופן מיידי את היקף העשייה של המשרדים. לפיכך, לשיטתנו, הצעד הראשון הנדרש הוא מיסוד התחום במשרדים הגדולים, תוך יצירת סטנדרט של "מערך פרוֹבונו" רחב, מתפקד ושקוף בכל אחד מהם. המיסוד האמור יכלול הקמת ועדות פרוֹבונו

90 ראו לדוגמה שרון ציונוב, שירן רייכנברג ורעות רוזנר "מישהו שומע אותי? על ייצוג רגיש מגדר לנעורות בהליכי נזקקות בבית המשפט לנוער" מעשי משפט ג 103 (2010); נטע זיו וגליה פייט "דילמות אתיות בייצוג לקוחה הפועלת (בשלב זה) מחוץ לגבולות החוק" המשפט כ 195 (2014); יעל רימריכהן "עריכת דין מודעת עוני: עורכי דין חברתיים, עורכי דין פרטיים והסיוע המשפטי בישראל" מעשי משפט יד 111 (2023).

בכל המשרדים ומינוי אחראים לתחום, ובשאיפה אפילו ממוני פרו-בונו במשרה מלאה בעתיד; יצירת תוכנית עבודה המגדירה יעדים מדידים של מכסת שעות שתושקע על ידי המשרד (מדריכי דירוג או לשכת עורכי הדין יוכלו לסייע בהגדרת המכסה הראויה); פרסום דו"חות עיתיים על היקף הפעילות של המשרד בתחום, וכן פרסום ושיווק העשייה החברתית באופן אשר יוכל להנגשה של השירות לציבור. מהלכים אלו צפויים לסייע במאמצי המשרדים להתחרות על ליבם של לקוחות ועובדים ולייצר סטנדרט שמשרדים נוספים יבקשו לעמוד בו.⁹¹

שיתופי פעולה ענפים עם המגזר השלישי ופלטפורמה ייעודית מתווכת (Clearinghouses): כיום, האיתור והסינון של תיקי הפרו-בונו נעשה במשרדים על ידי אחראי הפרו-בונו. כפי שניתן ללמוד מהניסיון בארה"ב, פעילות פרו-בונו יעילה דורשת שיתוף פעולה של המשרדים עם ארגונים מהמגזר השלישי.

לארגונים החברתיים בישראל⁹² קיים פוטנציאל להוות תשתית רחבה ומשמעותית לפעילות פרו-בונו של המשרדים הגדולים, בדומה לנעשה בארה"ב. הארגונים פרוסיים ברחבי הארץ, נותנים שירות לכל סוגי האוכלוסיות ומקבלים פניות בנושאים משפטיים רבים. כמו כן, הארגונים יכולים לשמש גורם הממשיך ומלווה את הקשר בין הלקוח לבין עורך הדין באופן ישיר או ברקע הדברים, כיועץ מקצועי למשרד. ואולם, שיתוף הפעולה בין ארגוני המגזר השלישי לפירמות הגדולות בישראל מצוי בראשיתו.

דוגמה לשיתוף פעולה מוצלח בין הפירמות לארגונים החברתיים עומדת במרכז מאמרה של פרופ' זיו על "ייצוג פרו-בונו של מבקשי מקלט במשרדים הגדולים", שהוזכר לעיל וסקר את שיתוף הפעולה של ארגון היא"ס והפירמות הגדולות בטיפול בתיקים של מבקשי מקלט.⁹³

דוגמה נוספת לכך היא שיתוף הפעולה שהחל בשנת 2019 בין הקליניקה לזכויות א/נשים בזקנה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב ("הקליניקה") לבין משרד ארדינסט. האופן שבו התפתח שיתוף הפעולה מדגים את הפוטנציאל הטמון בפרויקטים מסוג זה – מצד אחד, הקליניקה מפעילה קו ייעוץ טלפוני שאליו מגיעות פניות רבות והקליניקה אינה יכולה לטפל בכולן. מצד שני, משרד ארדינסט ביקש להרחיב את פעילות הפרו-בונו שלו וחיפש מקור לתיקים. כך החל להירקם שיתוף הפעולה, וזה נעשה בשני אופנים. האופן הראשון הוא העברת פניות המגיעות לקו הסיוע הטלפוני שמפעילה הקליניקה לטיפול של המשרד, כשבכך משמשת הקליניקה למעשה כ-clearinghouse עבור המשרד. במקרים אלו, הקליניקה ממשיכה לשמש גורם מייעץ, אשר עורכי הדין במשרד יכולים לפנות אליו, בייחוד כאשר מתעוררות שאלות הנוגעות למומחיות של הקליניקה. האופן השני הוא ייצוג משותף בתיקים, לרוב תיקים גדולים ועקרוניים.

91 Lannetti & Eaton, לעיל ה"ש 19, בעמ' 34-36.

92 כדוגמת קליניקות משפטיות, עמותות שונות, ובפרט עמותות הכוללות לשכות משפטיות או צוות עורכי דין מקצועי.

93 זיו "מבקשי מקלט", לעיל ה"ש 3.

תיקים אלו דורשים יותר משאבים ואיחוד הכוחות תורם לטיפול בהם, הן מבחינת מומחיות הצדדים (למשל תיקים של סכסוכים אזרחיים בתחומי העיסוק של המשרד המשלבים שאלות של משפט וזקנה שבהן מתמחה הקליניקה) והן מבחינת חלוקת נטל המשימות בתיק.

דוגמאות אלו ממחישות את הפוטנציאל הגלום בשיתופי פעולה כאלו. הארגונים החברתיים במקרים שתוארו לעיל משמשים כגופי "Clearinghouses": הם מאתרים תיקי פרו-בono רלוונטיים, מסננים אותם על פי המומחיות והצרכים של כל משרד ובעת הצורך מספקים ליווי מקצועי.⁹⁴ תשתית תומכת זו הכרחית לקיומו של מערך שיטתי של עבודה משפטית פרו-בono, ויכולה להינתן על ידי ארגונים קיימים או באמצעות הקמה של גופי Clearinghouse ייעודיים.

כאמור לעיל, בארצות הברית קיימים גופי Clearinghouse ייעודיים. כיום כבר ניתן לראות שם פיתוח של טכנולוגיות ייעודיות המשמשות כ-Clearinghouse טכנולוגי. הן מתווכות בין ארגונים חברתיים לבין משרדי עורכי דין, ומאפשרות את ניהול התיקים באופן המסייע ליעול התהליך ולחיסכון במשאבים לוגיסטיים.⁹⁵ עמותת "לתת עו"ד", שאחת מכותבות המאמר היא ממקימותיה, מבוססת על תפיסה זו ומבקשת לקדם את הקמתו של clearinghouse טכנולוגי ראשון בישראל שיחבר בין המשרדים הגדולים לבין הארגונים החברתיים, על מנת למקסם את היקפי העבודה המשפטית פרו-בono שחיבור כזה יכול לאפשר.

מאמר זה התמקד בנקודת מבטם של המשרדים על פרו-בono, ומאמר משלים יוכל אולי לחשוף את עמדותיהם של עורכי דין חברתיים בנושא. החיבור בין העולמות ידרוש משני הצדדים למצוא דרך לגבור על חוסר ההיכרות ביניהם, על החשדנות וגם על פערים אידאולוגיים, אך לדעתנו הוא יכול להביא עימו בשורה של ממש לאנשים הזקוקים לסיוע משפטי ללא תשלום.

אנו סבורות כי במבט לעתיד, על מנת שהמשרדים הגדולים ייקחו על עצמם ייצוג פרו-בono בהיקף גדול, וכיחוד תיקי ליטיגציה, נדרשת מעורבות פעילה של ארגוני המגזר השלישי ביזום וסינון תיקים, תיווך בין הלקוחות למשרדים והנחיה מקצועית של המשרדים.

הגמשת כללי האתיקה: כאמור, אחד הגורמים המקשים על ביצוע עבודה משפטית פרו-בono הוא ההגבלות הנלוות לכללי ניגודי העניינים. כללי ניגוד העניינים הנהוגים בישראל מחמירים ומפורשים בהרחבה על ידי בתי המשפט והלשכה,⁹⁶ ואינם מבחינים

94 Lannetti & Eaton, לעיל ה"ש 19, בעמ' 26.

95 Virtual Law Clinic "Pro Bono Management and Collaboration" Virtual Law Clinic
<https://www.virtuallawclinic.com>;

Paladin "Empowering Pro Bono" Paladin – The Virtual Legal Clinic, <https://www.joinpaladin.com> – Paladin

96 זיו "ניגוד עניינים", לעיל ה"ש 89, בעמ' 325-329.

בין עבודה משפטית פרו-בונו לשירות אחר. בהתאם הם גם מיושמים על ידי המשרדים לא פעם בדווקנות, כך שמשרדים יעדיפו להימנע כליל מנטילת ייצוג פרו-בונו שעשוי להעמידם אף בפוטנציאל לניגוד עניינים. בארה"ב נקבעו כללי ניגוד עניינים ייחודיים לשירות הניתן במסגרת ארגונים שלא למטרות רווח שהינם מקילים יותר, ובכך מאפשרים לעורכי הדין מרחב לתמרון.⁹⁷ גם פרופ' זיו מבכרת פרשנות גמישה ומותאמת לכללי ניגוד העניינים בייצוג בהתנדבות, לטובת הרחבת הנגישות למשפט.⁹⁸ לצד כללי ניגוד עניינים גמישים יותר, אנו סבורות שיש מקום לפרש גם את כללי האתיקה החלים על עורכי הדין באופן מותאם כשמדובר בעבודה משפטית פרו-בונו או עבודה עבור לקוחות מעוטי אמצעים בכלל. דוגמה לכך היא האיסור הקיים על עורך דין לשלם בעד הוצאות לקוחו, הקבוע בסעיף 44 לכללי לשכת עורכי הדין (אתיקה מקצועית), תשמ"ו-1986, אשר לא בטוח כי צריך לחול בכל מקרה ומקרה בייצוג משפטי פרו-בונו. אנו מציעות כי תהיה התייחסות נפרדת, הן בכללי האתיקה ובהמשך בפסיקה, לאתיקה ולכללי ניגוד עניינים בהקשרים של עבודה משפטית פרו-בונו, אשר תסייע להרחיב את כמות המקרים שבהם יתאפשר ייעוץ וייצוג משפטי פרו-בונו, ואשר תתמודד עם אתגרים קונקרטיים הנובעים מעבודה משפטית עם מעוטי יכולת.

הכללת הנחיה או המלצה ביחס לשעות פרו-בונו בכללי האתיקה: כאמור, בארה"ב קיים כלל המורה לכל עורך דין לשאוף לבצע 50 שעות עבודה משפטית פרו-בונו בשנה. להערכתנו, תיקון כללי האתיקה של עורכי הדין בישראל, על דרך של הוספת התייחסות מפורשת להשקעה רצויה של שעות עבודה משפטית פרו-בונו על ידי כל עורך דין והטלת חובת דיווח (רגולציה "רכה"), או לפחות עידוד הדיווח על פעילות פרו-בונו, יקדמו באופן משמעותי את התחום. מעבר לאמירה הערכית הגלומה בהתייחסות שכזו, חשיבותה היא ביצירת סטנדרט שאליו יש לשאוף, ובעתיד אולי יצירת "תחרות" בין המשרדים ביחס לעמידה במכסה ומעבר לה.⁹⁹

פעילות הלשכה בתחום הפרו-בונו: גם הרחבת פעילות הלשכה, מעבר לתוכנית "שכר מצווה", ותמיכה ביוזמות אחרות בתחום, תעודנה עשייה חברתית וקידום השיח בנושא. בראייתנו, ללשכה ולמדינה יכולת משמעותית לתמוך בעבודה משפטית פרו-בונו מעבר לעידוד הרגולטורי. הלשכה יכולה ליזום הזדמנויות ופרויקטים של עבודה משפטית פרו-בונו, לתמוך ביוזמות בתחום, לממן סקרים ומחקרים ואף להקים מוסדות

97 כך למשל פוטרים כללי האתיקה את עורכי הדין מבדיקת ניגוד עניינים כשמדובר בשירות משפטי קצר ונקודתי שנעשה במסגרת ארגון ללא מטרות רווח. Rule 6.5: Nonprofit & Court-Annexed Limited Legal Services Programs https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/rule_6_5_nonprofit_court_annexed_limited_legal_services_programs.

98 זיו "ניגוד עניינים", לעיל ה"ש" 89.

99 גם בארה"ב מכסת השעות שקבעה הלשכה משמשת כאמת מידה עבור המשרדים בקביעת יעדיהם השנתיים: Cummings & Rhode, לעיל ה"ש" 3, בעמ' 2387.

בלשכה ופורומים מקצועיים של אחראי פרוֹבונו. גם רשויות המדינה יכולות לתמוך בהרחבת תוכניות הפרוֹבונו, בדומה לנעשה בארה"ב, בין היתר באמצעות ה-LSC.¹⁰⁰ מדריכי דירוג ופרסים בתחום הפרוֹבונו: גם כאשר למדריכי הדירוג, ישראל מצויה מאחור בהשוואה לנעשה בארה"ב. היקף ההשתתפות, החשיפה וההשפעה של מדריכי הדירוג האמריקאים כה גדולים שיש כוחם להכווין את התנהגותם של המשרדים שם.¹⁰¹ אות ההתנדבות שמעניקה הלשכה היה היחיד מסוגו בשנים האחרונות והיקף החשיפה אליו היה נמוך, והדירוג המחודש של חברת דן אנד ברדסטריט פורסם לראשונה רק בשנת 2022. פרסום דירוגים וחלוקת פרסים בהיקפים גדולים יותר ובחשיפה נרחבת ישימו דגש על התרומה לקהילה בכלל ועל עבודה משפטית פרוֹבונו בפרט, וייצרו תחרות בריאה בין המשרדים הגדולים בנוגע להיקף העשייה החברתית שלהם. הפרדה במדידה (ובהמלצת הלשכה) בין שעות עבודה משפטית פרוֹבונו להתנדבויות עשויה להביא להמשך הרחבתה ופיתוחה של העבודה המשפטית פרוֹבונו.

שינוי תפיסה במשרדים: עד כאן התייחסנו לפעילות חיצונית למשרדים אשר עשויה לדרבן את המשרדים להרחיב את היקף פעילות הפרוֹבונו שהם מבצעים. אך לטעמנו נדרש גם שינוי תפיסה במשרדים עצמם. היום, משרדים רבים מתמקדים בתיקי פרוֹבונו גדולים ותקדימיים. אנו סבורות, שהחברה וגם המשרדים עצמם יפיקו תועלת דווקא מכך שהמשרדים יטפלו בתיקי פרוֹבונו "רגילים", אף בסכומי כסף לא גבוהים. המשרדים החפצים בהזדמנויות מקצועיות וגיוון לעורכי הדין הצעירים אצלם ייתרמו מייצוג בתיקים שכאלה שכן יש רבים מהם, הם פשוטים יותר לטיפול, וניתן יחסית לצפות ולתכנן את היקף ההשקעה שתידרש עבורם. מנקודת המבט החברתית, דווקא בתיקים ה"קטנים" מצוי פער הנגישות לצדק במלוא עוצמתו, שכן תיקים תקדימיים או עקרוניים הם התיקים המטופלים לרוב על ידי ארגוני מגזר שלישי או קליניקות ואילו התיקים ה"קטנים", שהם מרבית התיקים בתחום, נותרים לא אחת ללא ייצוג.

סיכום

במאמר זה ביקשנו לסקור את העשייה החברתית של משרדי עורכי הדין הגדולים בישראל ולהתמקד בתחום הפרוֹבונו, להאיר את הקשיים והאתגרים בתחום ולהציע דרכים שבהן ניתן לתרום להתפתחותו, הכול תוך השוואה למודל האמריקאי. בישראל קיימת אוכלוסייה גדולה שזקוקה לשירות משפטי¹⁰² ואשר איננה זכאית לסיוע המשפטי המוצע על ידי המדינה (סיוע המוגבל לנושאים מסוימים ולמבחן הכנסה מחמיר),¹⁰³ ואינה

100 Lannetti & Eaton, לעיל ה"ש 19, בעמ' 36-37.

101 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2372-2370.

102 זיו שומרי המשפט, לעיל ה"ש 45, בעמ' 107-108; ראו גם היקף הפניות לסיוע המשפטי ושכר מצווה: משרד המשפטים – הסיוע המשפטי דוח סיכום פעילות 33-37 (2020); "דוח תשפ"א, לעיל

ה"ש 56, בעמ' 94.

103 משרד המשפטים "בקשה לסיוע משפטי" Gov.il (2023) https://www.gov.il/he/service/legal_aid_application.

יכולה לקבל סיוע מתוכנית "שכר מצווה" (המוגבלת גם היא בהיקפה) או מעורכי הדין החברתיים (המונים עשרות עורכי דין בלבד).¹⁰⁴ כפי שניתן ללמוד מהשוק האמריקאי, המשרדים הגדולים מסוגלים לתרום ידע, משאבים וניסיון מקצועי עשיר בניהול תיקים ולסייע באופן ממשי במתן שירותים משפטיים למי שידו אינה משגת. כעולה מהמאמר, בשנים האחרונות ניתן לראות התעוררות של המשרדים הגדולים בנוגע לעשייה החברתית הנעשית על ידם ועימה ניצני מגמה של מיסוד והרחבה של תחום הפרו-בונו במשרדים, בדומה למגמה שנצפתה בארה"ב לפני כשני עשורים. הצענו במאמר כיוונים מספר שצפויים להרחיב את המגמה הזו, לרבות המשך מיסוד ופיתוח מערכי הפרו-בונו במשרדים, שינויים או פרשנות גמישה לכללי האתיקה במקרים של עבודת פרו-בונו, יצירת סטנדרט של דיווח על פעילות פרו-בונו, יצירת שיתופי פעולה ממוסדים בין ארגונים חברתיים למשרדים ויצירת פלטפורמות טכנולוגיות שיתוכו בין הארגונים החברתיים למשרדים. לדעתנו, פעולות אלו יגדילו את היקף פעילות הפרו-בונו במשרדים, ובכך יתרמו לאטרקטיביות של המשרדים בעיני עובדיהם ולקוחותיהם, ובעיקר ישמשו ככלי משמעותי נוסף בניסיון לצמצם את פער הנגישות לצדק בישראל.

אחרית דבר

לאחר סיום המחקר וכתביכת המאמר, ועוד בטרם יצא הכרך לאור, התרחשו בישראל אירועים משמעותיים שטילטלו את חיינו ואשר, בין היתר, השפיעו במידה רבה גם על העבודה המשפטית פרו-בונו של משרדי עורכי הדין הגדולים בישראל.

בינואר 2023 פורסמה התכנית שכונתה 'הרפורמה המשפטית', והחל המאבק בה, שמשרדי עורכי הדין הגדולים נטלו בו חלק פעיל,¹⁰⁵ ואשר הוביל להתעוררות רבה עוד יותר של תחום הפרו-בונו במשרדים אלו. כך למשל זכתה לשכת עורכי הדין לייצוג פרו-בונו על ידי אחד המשרדים הגדולים בעתירה נגד החוק לביטול עילת הסבירות.¹⁰⁶ בזיכרון יעקב יוצגו תושבים פרו-בונו על ידי אחד המשרדים בעתירה נגד הגבלות שהטילה המשטרה על קיום תהלוכה של דגלי ישראל ומגילת העצמאות שם.¹⁰⁷ שיאו של המאבק, מבחינת משרדי עורכי הדין הגדולים, היה בהקמת "כוח משימה" ייעודי להגנה משפטית פרו-בונו על זכות ההפגנה, שאליו חברו 15 מהמשרדים הגדולים ומשרדים

104 זיו שומרי המשפט, לעיל ה"ש 45, בעמ' 108.

105 ניצן שפיר "חשש למעמדה של ישראל כמרכז עסקים בינלאומי": משרדי עוה"ד הגדולים מזהירים מהרפורמה המשפטית" גלובס (19.1.2023).

106 ביני אשכנזי "תוכנית רדיקלית": לשכת עורכי הדין הגישה עתירה לבג"ץ נגד החוק לביטול עילת הסבירות" וואלה (25.7.2023).

107 יואב איתאל "פנייה לבג"ץ: המשטרה אסרה להניף דגלי ישראל בתהלוכת יום העצמאות בזכרון יעקב" וואלה (24.4.2023).

נוספים.¹⁰⁸ במסגרת זו טיפלו המשרדים בתיקי פרו-בונו רבים שתכליתם הגנה על זכות ההפגנה וחופש הביטוי.

בשבעה באוקטובר 2023 השתנו חיינו ופרצה מלחמת "חרבות ברזל". המלחמה הקשה, שעודנה נמשכת במועד כתיבת שורות אלו, הובילה למעורבות רבה במיוחד של משרדי עורכי הדין הגדולים על בסיס פרו-בונו ולהירתמות מלאה שלהם למתן סיוע משפטי, בעיקר לנפגעי ה-7 באוקטובר ולמפונים הרבים מבתיים. כך, למשל, משרדים אחדים חברו יחד, ביוזמת משרד גורניצקי, להקמת גוף משותף שתכליתו מתן שירות משפטי ללא עלות בסוגיות הקשורות למלחמה, ולהקמת עמדות ייעוץ משפטי למפונים במלונות. משרדים רבים לקחו על עצמם, פרו-בונו, פרויקטים משפטיים שונים לליווי נפגעי המלחמה, יישובי העוטף והמפונים.¹⁰⁹ בנוסף, חלק מהמשרדים הגדולים אף התגייסו למאבק באנטישמיות הגואה בקמפוסים בארה"ב.¹¹⁰

נראה כי מגמה זו תואמת מגמות עולמיות דומות שבהן נצפתה התעוררות של תחום הפרו-בונו בתקופות משבר. כך למשל, בתקופת המשבר הכלכלי בשנת 2008 גדל שיעור העבודה המשפטית פרו-בונו של המשרדים הגדולים בארה"ב, פעילות שהייתה נדרשת מאוד על רקע הפגיעה הכלכלית שחוו אזרחים רבים.¹¹¹ גם המחאה של תנועת Black Lives Matters בארה"ב זכתה לתמיכת משרדי עורכי דין גדולים שם, אשר התגייסו להגן על המפגינים.¹¹²

108 ניצן שפיר "משרדי עורכי הדין הגדולים יפעלו בהתנדבות להגנת זכות ההפגנה: מצטיירת מגמה של הסלמה הדרגתית" גלובס (3.8.2023).

109 ניצן שפיר "ישראל מתגייסת: עורכי הדין שמספקים ייעוץ משפטי בחינם במלחמה" גלובס (17.10.2023).

110 אריאל שנבל "יהדות ארה"ב נלחמת באנטישמיות: בעלי משרדי עו"ד גדולים שלחו אזהרה לאוניברסיטאות" מקור ראשון (2.11.2023).

111 Cummings & Rhode, לעיל ה"ש 3, בעמ' 2414.

112 Miriam Rozen, *Lawyers use pro bono hours to step up fight for racial justice*, FINANCIAL TIMES (Dec. 6, 2022), <https://www.ft.com/content/bb91b973-4fcc-4140-a67f-4f89214a1e5d>.